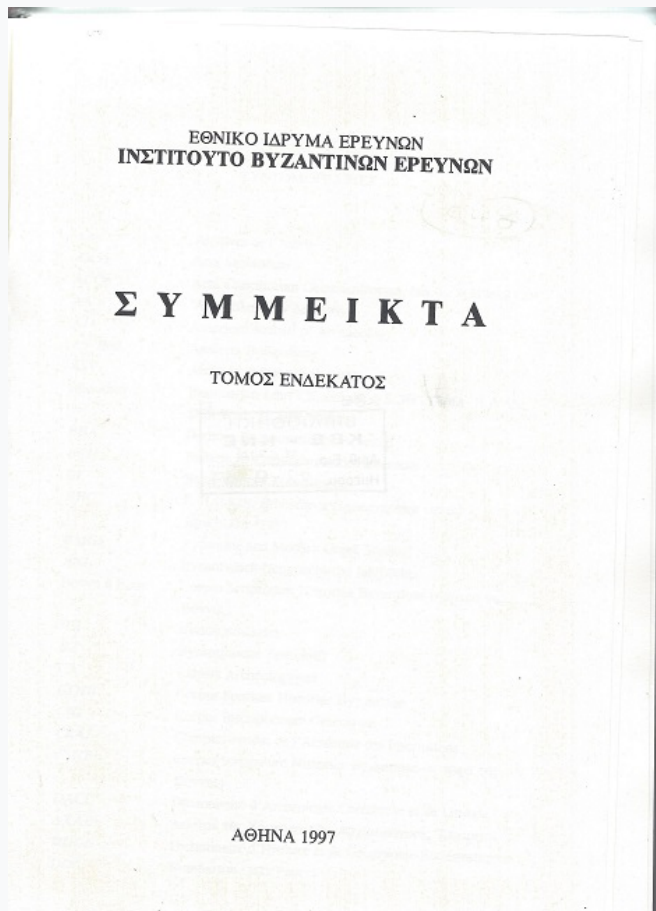

Byzantina Symmeikta

Vol 11 (1997)

SYMMEIKTA 11

Θήβα: 10ος-14ος αιώνας. Η νομισματική μαρτυρία από την Αγία Τριάδα

Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.827](https://doi.org/10.12681/byzsym.827)

Copyright © 2014, Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ Μ. (1997). Θήβα: 10ος-14ος αιώνας. Η νομισματική μαρτυρία από την Αγία Τριάδα. *Byzantina Symmeikta*, 11, 113–150. <https://doi.org/10.12681/byzsym.827>

ΜΙΝΑ ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

ΘΗΒΑ: 10ος-14ος ΑΙΩΝΑΣ Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ¹» (Εικόνες 1-3)

Ἡ μελέτη καί δημοσίευση ὄλων τῶν μεσαιωνικῶν νομισμάτων πού φέρνουν στό φῶς οἱ ἀνασκαφές πού διενεργοῦνται στή Θήβα ἀπό τήν 1η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων², κυρίως μετά τό 1986, ὑπερβαίνει ἀναμφισβήτητα τούς στόχους τῆς πρώτης αὐτῆς παρουσίας τοῦ ὕλικου, πού ἐντάσσεται στό πλαίσιο ἔρευνας σχετικά μέ τήν «Μεσαιωνική Θήβα» σέ συνεργασία μέ τό Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ ΕΙΕ.

Τό ἀντικείμενο τῆς παρούσας ἐργασίας, ἐφ' ὅσον ἐντοπίζεται στήν σκαφική ἔρευνα σέ μιά περιοχή, δίνει ἐνδεχομένως φαινομενικά τήν ἐντύπωση ὅτι εἶναι περιορισμένο ἢ καί ἀποσπασματικό. Ἡ περίπτωση τῆς ἐκτεταμένης ἀνασκαφῆς στήν Ἁγία Τριάδα³ ἐπετέγη, ὡστόσο, ὡς ἀντιπροσωπευτικό δείγμα γιά τή νομισματική κυκλοφορία στήν Θήβα. Ἡ ἐργασία δέν φιλοδοξεῖ νά ἐρμηνεύσει τά διαχρονικά νομισματικά προβλήματα, πού παραμένουν ἀνοιχτά, καί ἀκόμα περισσότερο τά ἱστορικά. Εὐελπιστεῖ ὡστόσο ὅτι ἡ

1. Τό θέμα τῆς παρούσας δημοσίευσης ἀποτελέσσε ἀντικείμενο σχετικῆς ἀνακοίνωσης στό 13ο Συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης τῆς Χ.Α.Ε. Ἀθήνα, Ἀπρίλιος 1993. Εὐχαριστῶ τή συνάδελφο Χάρι Κοιλιάκου, ὑπεύθυνη τῶν ἀνασκαφῶν στή Θήβα, πού μοῦ ἐμπιστεύεται ἐπί σειρά ἐτῶν τή μελέτη τῶν νομισμάτων, γιά τήν ὑποδειγματική συνεργασία. Εὐχαριστίες ὀφείλω στήν Ἐφορο Ἀρχαιοτήτων Ἑλένη Μανωλέσου καί στήν Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Νίκη Ἀλεβίζου. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τήν ἐπίτιμη Διευθύντρια τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Μάντω Οἰκονομίδου, τόν Διευθυντή Γιάννη Τουράτσογλου καί τόν καθ. Ν. Οἰκονομίδη, Διευθυντή τοῦ ΙΒΕ, γιά τήν πρόταση συνεργασίας.

2. Πρβλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα.

3. Ἀνασκάφθηκε περιοχή ἑκτασης τεσσάρων στρεμμάτων: βλ. Χάρις ΚΟΙΛΙΑΚΟΥ, ΑΔ 41, 1986, Χρονικά Β1, 27-28 καί ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, ΑΔ 42, 1987, Χρονικά Β1, 117-118.

παράθεση του ύλικού με τις σχετικές επισημάνσεις δίνουν τό στίγμα και στοιχεία πού θά προσφέρουν τό έναυσμα σέ προβληματισμούς προκειμένου νά όριοθετηθεῖ ή μελλοντική έρευνα στό έλκυστικό θέμα: αστικά κέντρα και περιφέρεια στή βυζαντινή Έλλάδα. Η φυσιογνωμία άλλωστε τής βυζαντινής Θήβας παραμένει πάντα τό ζητούμενο, καθώς οι παλαιότερες ανασκαφές δέν ήταν συστηματικές σέ ό,τι άφορᾷ τά βυζαντινά στρώματα, έλλείπουν ειδικές ιστορικές μονογραφίες⁴ και οι σχετικές μαρτυρίες τών πηγών είναι περιορισμένες⁵.

Η περιοχή τής Άγίας Τριάδος, δίπλα στόν μικρό σύγχρονο δμώνυμο ναό, στόν όποιο και όφείλει τό όνομά της, βρίσκεται δυτικά τής Άκρόπολης Καδμείας κοντά στό «ρέμα τής Δίρκης»⁶ και ανασκάφθηκε στό διάστημα από τό 1986 ως τό 1990. Η έρευνα έφερε στό φῶς δεξαμενές, κανάλια πού συνδέουν μεταξύ τους άβαθή λαξέματα στόν πωρόλιθο και γενικά διάφορες ιδιόρρυθμες κατασκευές. Όλα αυτά, σέ συνδυασμό με τή γειτνίαση τής περιοχής με τό ποτάμι τής Δίρκης, είναι από τά στοιχεία πού επέβαλαν στήν ανασκαφέα νά τοποθετήσει εκεί τά εργαστήρια έπεξεργασίας και, κυρίως, βαφής τών περίφημων μεταξωτῶν ύφασμάτων τής Θήβας καθώς ή βαφή τών νημάτων άπαιτεῖ πολύ νερό για τίς συνεχείς πλύσεις⁷.

Τά νομίσματα πού ήρθαν στό φῶς, προκειμένου νά αναγερθεῖ τό 2ο Δημοτικό Σχολείο τής πόλης, άνέρχονται στά 251 τεμάχια. Οι άρχαίες έλληνικές κοπές καλύπτουν ένα ποσοστό 17%⁸, τά ύστερορωμαϊκά νομίσματα

4. Για διαχρονική θεώρηση τής τοπογραφίας τής Θήβας βλ. S. SYMEONOGLOU, *The Topography of Thebes from Bronze Age to Modern Times*, Princeton N. J. 1985· J. FOSSEY, *Topography and Population of Ancient Boiotia*, Chicago 1988 και πιο κάτω σημ. 19.

5. Ch. BOURAS, *City and Village: Urban Design and Architecture*, *JÖB* 32/2 (= XVI. *Internationaler Byzantinistenkongress, Wien, 4-9 Oktober 1981, Akten I/2*), 622-623.

6. Βλ. πιο κάτω, το τοπογραφικό σχεδιάγραμμα Θήβας από τό βιβλίο τών Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ - Ντ. ΚΟΝΣΟΛΑ, *Άρχαιολογικό Μουσείο τής Θήβας. Όδηγός*, Άθήνα 1981.

7. Βλ. Χάρις ΚΟΙΛΑΚΟΥ, Βυζαντινά εργαστήρια (βαφής;) στή Θήβα, *Τεχνολογία* 4, 1991, 23-24 και ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *ΑΔ* 1986 και 1987, *δ.π.*

8. Βλ. πιο κάτω σημ. 13.

ένα πολύ μικρότερο ποσοστό, του 3%⁹. Βρέθηκε επίσης ένα μόνο νόμισμα του 7ου αιώνα¹⁰, ενώ τούρκικες μικρές υποδιαιρέσεις ανέρχονται στο επίσης μικρό ποσοστό του 7%¹¹. Τά υπόλοιπα νομίσματα, που αποτελούν και τον κύριο κορμό του υλικού που ήρθε στο φως, χρονολογούνται από τα τέλη του 9ου-άρχες 10ου (Λέων ζ' ο Σοφός, 886-912)¹² μέχρι τα τέλη του 14ου αιώνα (Andrea Contarini, 1368-1382).

Τά περισσότερα νομίσματα βρέθηκαν μεμονωμένα (stray finds) σ' όλη την έκταση της ανασκαφής, ενώ παράλληλα εντοπίστηκαν πέντε μικροί θησαυροί: τρεις με άρχαϊα ελληνικά νομίσματα, τυπική σύνθεση θησαυρών με κοπές κεντρικής Ελλάδος¹³, ένας με φραγκικές εκδόσεις του 13ου-14ου

9. Εντοπίστηκαν έξι φθαρμένα και μεμονωμένα ύστερορωμαϊκά νομίσματα και «μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις» του 5ου και του 6ου αιώνα μ. Χ.

10. Γιά τή νομισματική κυκλοφορία στή Θήβα κατά τόν 6ο αιώνα και τή σχετική βιβλιογραφία, βλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα. Μοναδικό νομισματικό εύρημα του 7ου αιώνα όχι μόνο στην Άγία Τριάδα, αλλά και στα άλλα οικόπεδα στή Θήβα, μέχρι τώρα, είναι ένα χάλκινο νόμισμα του Κώνσταντα Β' (φόλλις, νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπής 642-648, πρβλ. W. HAHN, *Moneta Imperii Byzantini* 3, Βιέννη 1981, 162-165). Η ανεύρεση του νομίσματος σχετίζεται με τή παραμονή του Κώνσταντα Β' στην Άθήνα, τό χειμώνα του 662-663. Στην Άθήνα, εκτός από τό γνωστό θησαυρό του 1877 από τό Άσκληπιείο με χρυσές κοπές (πρβλ. *Διεθνής Έφημερίς τής Νομισματικής Αρχαιολογίας* 7, 1904, 143 κ. έ.), βρέθηκαν και αρκετά χάλκινα νομίσματα του Κώνσταντα Β' που σχετίζονται με τή διαχείμανση του αυτοκράτορα εκεί (βλ. D. M. METCALF, *Frankish Petty Currency from Areopagus, Hesperia*, 34, 1965, 203-223, πίν. 56). Σχετικά με τήν επίσκεψη παλαιών κτιρίων στην Άθήνα «to house the emperor», βλ. L. SHEAR, *Hesperia* 1973, 397. Στην παρουσία του Κώνσταντα στην περιοχή όφείλονται και τρία χάλκινα νομίσματα του ίδιου αυτοκράτορα στην νησίδα Πέρανι τής Σαλαμίνας (Συλλογή Άδωνι Κύρου), τήν ταύτιση τών όποίων μου ζήτησε ό άείμνηστος καθηγητής μου Δημ. Πάλλας. Η δημοσίευση έγινε μετά τό θάνατό του· βλ. Δ. ΠΑΛΛΑΣ, Άρχαιολογικές έπισημάνσεις στή Σαλαμίνα, *ΑΔ* 42, 1987, Μελέτες, 205. Πρβλ. επίσης και τήν ενδιαφέρουσα μαρτυρία του «θησαυρού Άττικής» με 51 χρυσά νομίσματα από τό τέλος του 7ου και τόν 8ο αιώνα: Sp. VRYONIS, *Byzantium, its Internal History and Relations with the Muslim World*, Λονδίνο 1971, VII. An Attic hoard of Byzantine Gold Coins (668-741) from the Thomas Whittemore Collection and the Numismatic Evidence for the Urban History of Byzantium, 291-300, όπου άμφισβητείται ή πληροφορία τής νομισματικής μαρτυρίας.

11. Βλ. πιο κάτω σημ. 14.

12. Βλ. Πίνακες 1 και 1α.

13. Σύνολο Α (ΔΕ 77 έως 81), Σύνολο Β (ΙΕ 11 έως ΙΕ 25 και ΙΕ 33) και Σύνολο

αιώνα¹⁴ και ένας ταφικός με δεκατέσσερις αργυρές τουρκικές υποδιαιρέσεις του 17ου αιώνα¹⁵. Ίδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ασφαλώς τό θησαυράριο με σχισμή για τή ρίψη νομισμάτων, του 12ου-13ου αιώνα (βλ. Εικ. 3, I). Τό άγγείο είχε παλαιό σπάσιμο και δυστυχώς δέν βρέθηκαν τά νομίσματα πού αυτό θά περιείχε¹⁶. Τέλος ή άνασκαφή έδωσε και τέσσερα μολυβδόβουλλα¹⁷.

Τά νομίσματα πού κυκλοφόρησαν στή Θήβα και τήν περιοχή της κατά τόν 10ο-14ο αιώνα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο από άποψη άριθμού τεμαχίων —μεμονωμένα και θησαυροί— όσο και από ειδολογική άποψη. Αυτά υπάγονται σέ διαφορετική, μεταξύ τους εκδότρια αρχή, άνήκουν συνεπώς σέ διαφορετικό νομισματικό σύστημα, εκφράζουν όχι

Γ (IAE 11 έως IAE 17). Άνάμεσα στα μή φθαρμένα άπ' αυτά, έντοπίσθηκαν κοπές Θηβών, Βοιωτών, Φωκίδος, Ίστιαίας, Χαλκίδος κ. ά.

14. Βλ. πιο κάτω σημ. 85 και 86, καθώς και Παράρτημα, σελ.138-139.

15. Τά νομίσματα του σουλτάνου Mahmud IV, 1648-1687, πού ταύτισε ό Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, βρέθηκαν στο στήθος του νεκρού και φέρουν ίχνη από ύφασμα, όπως έδειξε ό εργαστηριακός έλεγχος. Ό θησαυρός εκτέθηκε στο Παλιό Πανεπιστήμιο Άθηνών, στή διάρκεια της έκθεσης «Χριστιανική Βοιωτία και Φωκίδα. Άνασκαφικές μαρτυρίες» στο πλαίσιο του 13ου Συμποσίου της Χ.Α.Ε., Άπρίλιος-Όκτώβριος 1993 (Κατάλογος υπό έκτύπωση). Τήν έκθεση διοργάνωσε ή 1η Έφορεία Βυζαντινών Άρχαιοτήτων.

16. Πρόκειται για σφαιροειδές κλειστό άγγείο (άρ. Εύρ. 4926) ύψους 8 εκ. από καστανοκόκκινο πηλό με σχισμή, μήκους 3,5 εκ., στο επάνω μέρος για τή ρίψη νομισμάτων. Βλ. Th. STILLWELL MACKAY, Byzantine and Frankish Pottery, *Hesperia* 36, 1967, 277, σημ. 51 και Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, Τρία θησαυράρια του Νομισματικού Μουσείου Άθηνών, *Άρχαιολογικά Άνάλεκτα έξ Άθηνών* 15/1, 1982, 70-75. Κρίνεται σκόπιμο νά αναφερθεί και τό δεύτερο θησαυράριο (άρ. Εύρ. 65180) της ίδιας εποχής από τήν άνασκαφή στο Δικαστικό Μέγαρο της Θήβας (βλ. Εικ. 3, II). Ήταν και αυτό σπασμένο από παλιά και δέν βρέθηκαν τά νομίσματα. Έχει σφαιρικό σώμα με ελαττούμενη διάμετρο προς τή βάση (ύψος 11 εκ.). Είναι από λεπτόκοκκο άνοικτό καστανό πηλό, ό όποιος γίνεται έρυθρός κατά τόπους λόγω της όπτησης. Στο άνω τμήμα φέρει κτενωτό διάκοσμο. Και τά δύο άγγεία συγκολλήθηκαν στα Έργαστήρια Συντήρησης της 1ης ΕΒΑ και εκτέθηκαν στήν Έκθεση στο Παλιό Πανεπιστήμιο (βλ. ό. π., σημ. 15). Οι περιγραφές όφείλονται στήν άνασκαφέα.

17. Πρβλ. Άννα ΑΒΡΑΜΕΑ - Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ - Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Μολυβδόβουλλα με γνωστή προέλευση από τίς συλλογές του Νομισματικού Μουσείου Άθηνών, *Studies in Byzantine Sigillography* 2, *Dumbarton Oaks* 1990, άρ. 48β, 48γ, 48δ. Τό τέταρτο τελείως φθαρμένο.

μόνο διαφορετικές αλλά και αντικρουόμενες πολλές φορές μεταξύ τους τάσεις και μηνύματα, ενώ η απόδοση, ειδικά όρισμένων εκδόσεων του 13ου αιώνα, παραμένει ανοικτή πρόκληση για τους νομισματολόγους.

Ειδικότερα, τά συγκεκριμένα νομίσματα που βρέθηκαν στην 'Αγία Τριάδα ανήκουν σε δύο ευρύτερες κατηγορίες: α) εκδόσεις του επίσημου βυζαντινού κράτους που χρονολογούνται, εκτός από την παλαιολογεια κοπή, σε εποχή πριν τό 1204, άσχετα αν όρισμένες απ' αυτές κυκλοφόρησαν και στον 13ο αιώνα, και β) κοπές μή βυζαντινές μετά τό 1204. Οί δύο κατηγορίες καλύπτουν 47% και 53% ποσοστό αντίστοιχα¹⁸.

Ο ύψηλός αριθμός και η ποικιλία των νομισματικών υποδιαιρέσεων, που έρχονται στό φώς σ' όλη τήν πόλη, έξηγοούνται στό μέτρο που η Θήβα από τον 9ο αιώνα ως έδρα του διοικητή του θέματος τής 'Ελλάδος, αλλά και αργότερα ως έδρα των Λατίνων και Καταλανών εισβολέων, έπαιξε σημαντικό ρόλο στά κατωτικά πράγματα τής μεσαιωνικής 'Ελλάδος και έξελίχθηκε σε αξιόλογο έμπορικό και οίκονομικό, αστικό κέντρο τής περιοχής· η έπεξεργασία τής μετάξης που αναπτύχθηκε εκεί συνετέλεσε αποφασιστικά σ' αυτή τήν εξέλιξη.

Σέ σχετικά πρόσφατη δημοσίευσή του ό 'Αλ. Σαββίδης¹⁹, αφού παραθέσει όλη τή σχετική βιβλιογραφία, μέ σαφήνεια διαγράφει τό ιστορικό περιγραμμα τής πόλης από τον 9ο αιώνα μέχρι τή λατινική κατάκτηση. Θεωρούμε περιττό νά επαναλάβουμε τά δεδομένα για τήν εποχή αυτή και σκόπιμο νά έστιάσουμε τό ενδιαφέρον μας στην ένταξη του νομισματικού ύλικού στό ιστορικό πλαίσιο. Από τον 9ο αιώνα και έξης σημειώθηκε στή βυζαντινή 'Ελλάδα γενικότερη —οίκονομική, κοινωνική, πολιτιστική— ανάκαμψη ύστερα από τούς «σκοτεινούς αιώνες». Δημογραφική πύκνωση «οίκοδομεί» τά νέα αστικά κέντρα τής νοτιοελλαδικής ένδοχώρας μέ άπαιτήσεις αλλά και ανάγκες συναλλαγών.

18. Βλ. Πίνακα 2.

19. Α. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, 'Η βυζαντινή Θήβα, 996/7-1204 μ.Χ., *Ιστοριογεωγραφικά* 2, 1988, 33-52. Βλ. και Φ. ΚΑΛΑΪΤΖΑΚΗΣ, 'Η Θήβα στή διάρκεια των σκοτεινών χρόνων (τέλη 6ου-τέλη 9ου αι.), *Βυζαντινά Μελέται* 7, 1996, 603-645, μέ σχετική βιβλιογραφία. Τούς κ.κ. Σαββίδη και Καλαϊτζάκη εύχαριστώ για τήν πρόθυμη ανταλλαγή άπόψεων.

Ἡ μαρτυρία τῆς ἀνασκαφῆς στὴν Ἁγία Τριάδα εἶναι πενιχρή ὅσον ἀφορᾷ σὲ κοπές τῆς δυναστείας τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων²⁰. Ἐντοπίσθηκαν μόνον δύο φύλλεις τοῦ Λέοντα Σ΄ (886-912)²¹. Ἡ νομισματική παρουσία τοῦ 11ου αἰώνα στὴν περιοχὴ εἶναι πῶς δυναμικὴ²² καὶ ἀνάλογη μὲ ἐκείνην σὲ ἄλλα οἰκόπεδα. Πρόκειται κατ' ἀρχάς γιὰ «ἀνώνυμες βυζαντινές φύλλεις», διαφόρων τύπων κατὰ Grierson²³, οἱ ὁποῖες καλύπτουν ὅλον τὸν αἰώνα, καὶ παράλληλα γιὰ ἐπώνυμες κοπές τοῦ Νικηφόρου Γ΄ τοῦ Βοτανειάτη (1078-1081)²⁴, μὲ ποσοστὸ 6%²⁵, νομίσματα τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν

20. Ἡ πρώτη κοπὴ τοῦ 9ου αἰώνα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο ἀφορᾷ μιὰ φύλλι τοῦ Θεόφιλου, τοῦ λεγομένου «ἐπαρχιακοῦ νομισματοκοπείου» (DOC III, 1, 441, ἀρ. 17): ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα. Σποραδικὰ στοιχεῖα στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο ἀπὸ παλαιότερες ἀνασκαφές, κυρίως προϊστορικῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων, μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ στρωμάτων «βυζαντινῆς ἐποχῆς»· βλ. ἐνδεικτικὰ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, Θηβαϊκά, ΑΔ 3, 1917, 206 (Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης), 78 (Μανουὴλ Α΄ Κομνηνός), 307 (Ἰωάννης ἢ Μανουὴλ Κομνηνός).

21. Πρβλ. DOC III 2, 518 κ. ἐ., 81 κ. ἐ. Οἱ κοπές ὁμοῦ τοῦ ἰδίου αυτοκράτορα ἀπὸ ἄλλα οἰκόπεδα, στὸ πλαίσιο τῶν ἐν ἐξελίξει ἀνασκαφῶν πού διενεργεῖ ἡ 1η ΕΒΑ, πλησιάζουν τὰ εἴκοσι τεμάχια. Μὲ κοπὴ τοῦ Λέοντα Σ΄ ἀρχίζει μικρὴ σειρὰ πέντε βυζαντινῶν μεμονωμένων νομισμάτων, πού προέρχονται ἀπὸ περιοχὴ μὲ ἴχνη βυζαντινῆς κατοίκησης, κοντὰ στὴν Ἐτρεῦσι (Κρεῦσις στὴν ἀρχαιότητα). Ἡ θέση πού ἀνασκάφηκε βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 5 μιλίων ἀπὸ τὴ Θήβα καὶ 6 ἀπὸ τὴ Λιβαδόστρα στὸν Κορινθιακὸ. Πρόκειται γιὰ χάλκινα νομίσματα πού συμβαδίζουν ἀπόλυτα μὲ αὐτὰ ἀπὸ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ στὴν Θήβα: Λέων Σ΄, Βασίλειος Β΄, Κωνσταντῖνος Η΄, Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός, Μανουὴλ Α΄ Κομνηνός. Βλ. Η. GOLDMAN, *Excavations at Etreusis in Boeotia*, Harvard University 1931, 8. Γιὰ μεταγενέστερα νομίσματα ἀπὸ τὴν Ἐτρεῦσι, βλ. καὶ πῶς κάτω σημ. 68. Στὴ φάση τῆς διόρθωσης τῶν δοκιμῶν τῆς παρούσας μελέτης δημοσιεύθηκε τὸ ἄρθρο τῆς συναδέλφου Βασιλικῆς ΠΕΝΝΑ, Ἡ ζωὴ στὶς βυζαντινές πόλεις τῆς Πελοποννήσου: Ἡ νομισματικὴ μαρτυρία (8ος-12ος αἰ. μ. Χ.), *Μνήμη Martin J. Price*, Ἀθήνα 1996, ἀρ. 5195-264 καὶ εἰδικότερα στὸ Παράρτημα 1, σ. 232 κ. ἐ., γιὰ θησαυροὺς καὶ Παράρτημα 2, σ. 239 κ. ἐ., γιὰ μεμονωμένα νομίσματα.

22. Βλ. Πίνακες 1 καὶ 1α.

23. Πρβλ. DOC III, 2 [class A2, ἓνα τεμ., χρονολ. κοπῆς 976 (-)–c. 1030/1035], 649 κ. ἐ. [class C, 2 τεμ. χρονολ. κοπῆς c. 1042 (-)–1050], 681 κ. ἐ. [class G, ἓνα τεμ. χρονολ. κοπῆς c. 1065–c. 1070], 692 κ. ἐ. [class H, δύο τεμ. χρονολ. κοπῆς c. 1070—c. 1075], 694 κ. ἐ. [class I, ἓνα τεμ. χρονολ. κοπῆς c. 1075—1080], 696 κ. ἐ. [class K, ἓνα τεμ. χρονολ. κοπῆς c. 1085—c. 1092], 702 κ. ἐ. [φθαζμένα, ἀσαφῆ, 2 τεμάχια].

24. Πρβλ. DOC III, 2, 831–832.

25. Βλ. Πίνακες 1 καὶ 1α.

μέ σχετική συχνότητα στον έλλαδικό χώρο²⁶. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Grierson «his coinage is astonishingly common for so short a reign»²⁷.

Στό τέλος του 11ου αιώνα²⁸ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τά τεταρτηρά²⁹ που έκοψε ο Άλέξιος Α΄ Κομνηνός³⁰, με τον οποίο αρχίζει όχι μόνο μία νέα δυναστεία ούτε ένας νέος αιώνας, αλλά μία νέα αντίληψη στη νομισματοκοπία. Τό τεταρτηρό, χάλκινο μικρό πεπλατυσμένο νόμισμα, ήταν ή ευτελέστερη υποδιαίρεση στο νομισματικό σύστημα που εισήγαγε ο Άλέξιος στά 1092³¹. Μόνο στην Άγία Τριάδα έντοπίσθησαν 13 τεμάχια

26. Όπως ένδεικτικά στην Κόρινθο, σύμφωνα όχι μόνο με παλαιότερες δημοσιεύσεις, αλλά και με τίς πρόσφατες αναφορές του Όρ. Ζερβού στά έτήσια χρονικά των άνασκαφών της Άμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, που δημοσιεύονται στο περιοδικό *Hesperia*. Βλ., επίσης ένδεικτικά, τούς παρακάτω θησαυρούς από γειτονικές με τή Θήβα περιοχές: Άκροπόλεως Άθηνών 1956 (*BCH* 81, 1957, 498), Πεντέλης 1949 (*BCH* 74, 1950, 293, άρ. 8), Κορίνθου 1911/1912 (Νομισματικό Μουσείο, Εύρ. 1911/1912, έγγρ. 2932), Κορίνθου 1959 (*BCH* 84, 1960, 498). Τά στοιχεία προέρχονται από τό Άρχειο Νομισματικής Κυκλοφορίας που τηρεί τό έπιστημονικό προσωπικό του Νομισματικού Μουσείου τίς τελευταίες δεκαετίες (Μάντω Οικονομίδου, Γ. Τουράτσογλου, Βασιλική Πέννα, Η. Τσούρη και ή ύπογράφουσα).

27. DOC III, 2, σ. 823.

28. Γιά πολύτιμα στοιχεία σχετικά με τήν κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού και τίς άσχολίες των κατοίκων της περιοχής της Θήβας από τά τέλη του 10ου και κατά τον 11ο αιώνα, βλ. Ν. SVORONOS, *Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècles: Le cadastre de Thèbes*, *BCH* 83, 1959, 1-145.

29. Βλ. Ιω. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ - Η. ΤΣΟΥΡΗ - Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Ό θησαυρός Κομοτηνής 1979: Συμβολή στην κυκλοφορία των τεταρτηρών του ΙΒ΄ αί. μ. Χ., *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου για τή βυζαντινή Θράκη. Κομοτηνή Μάιος 1987*, *BF* 14/1, 1989, 367-428, για τή σχετική βιβλιογραφία και τον άνάλογο προβληματισμό.

30. Βλ. Α. DUNN, *Historical and Archaeological Indicators of Economic Change in Middle Byzantine Boeotia and their Problems*, *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συμποσίου Βοιωτικών Μελετών. Λιβαδειά 6-10 Σεπτ. 1992* (= *Επετηρίς Έταιρείας Βοιωτικών Μελετών* 2, 1995), 764, για τήν έτήσια άποστολή εκ μέρους του Άλέξιου Α΄ Κομνηνού «422 νομισμάτων» στη μονή του Όσίου Μελετίου ως ένίσχυση. Τό θέμα της μονής στον Κιθαιρώνα που ίδρυσε ο δσιος Μελέτιος —έξέχουσα προσωπικότητα του 11ου αιώνα, τό κΰρος της οποίας είχε ξεπεράσει τά στενά τοπικά όρια— χρησιμοποιεί ο DUNN, *δ. π.*, για νά παρατηρήσει ότι ή συντήρηση, αλλά κυρίως ή μεγάλη ανάπτυξη της ίδιας της μονής με τά «παραλαύρια» (παραοτήματα) της, ύποδηλώνει έμμεσα τήν ύπαρξη στην περιοχή πληθυσμού ίκανού νά στηρίξει οικονομικά τό έκτεταμένο φιλανθρωπικό έργο του όσίου Μελετίου στη Βοιωτία αυτή τήν έποχή.

31. Μ. HENDY, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450*, Cambridge 1985, 513 κ. έ.

αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορα³²· ἀνάλογος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν νομισμάτων καὶ σέ ἄλλα οἰκόπεδα³³.

Μέ τὰ τεταρτηρά τοῦ Ἀλεξίου ἐγκαινιάζεται ἡ εὐρύτατη κυκλοφορία στή Θήβα, κατὰ τόν 12ο αἰώνα, ἑνός μεγάλου ἀριθμοῦ τεταρτηρῶν καί, κυρίως, «τεταρτηρῶν μειωμένου βάρους»³⁴, πού ὁ Hendy ὠνόμασε «μισά τεταρτηρά»³⁵. Οἱ ὑποδιαίρεσεις αὐτές, πού βρέθηκαν μεμονωμένες στήν Ἁγία Τριάδα, ἀνέρχονται στό ποσοστό τοῦ 33% καί εἶναι κατὰ συντριπτική πλειοψηφία κοπές τοῦ Μανουήλ Α΄³⁶, κυρίως τοῦ τύπου μέ τό μονογράφημα τῆς εἰκ. 3.ΠΙ³⁷. Οἱ κοπές αὐτές ἀποδίδονται ἀπό τόν Hendy καί τήν Morrisson σέ «ἀβέβαιο ἑλλαδικό νομισματοκοπεῖο». Ὁ πρῶτος μάλιστα προτείνει τήν Ἀθήνα, τήν Κόρινθο ἢ τή Θήβα ὡς πιθανά ἐργαστήρια παραγωγῆς τους³⁸, μέ πιθανότερη ὑποψήφια τή Θήβα³⁹, πού τόν 12ο αἰώνα χάρις κυρίως στή μεταξοπαραγωγή της διανύει ἐποχή οἰκονομικῆς ἀκμῆς⁴⁰.

32. Βλ. Πίνακες 3 ἄλλά καί 1 καί 1α.

33. Τό γεγονός αὐτό στηρίζει τίς ἀντιρρήσεις τῶν ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΤΣΟΥΡΤΗ-ΓΑΛΑΝΗ, *δ. π.*, 426, στήν πρόταση τοῦ Ph. GRIERSON, *Byzantine Coins*, Λονδίνο 1982, 227, ὅτι τὰ τεταρτηρά του Ἀλεξίου (τοῦ τύπου HENDY, *Coinage*, πίν. 8.11) θά πρέπει νά κόπηκαν ἐκτός Ἑλλάδος, ἐπειδή σπάνια βρίσκονται στόν ἑλλαδικό χῶρο.

34. Βλ. METCALF, *South-Eastern*, 106, 113. Γιά ἐπισημάνσεις σχετικά μέ τό βάρος τῶν τεταρτηρῶν πού βρέθηκαν στήν Κόρινθο, βλ. Ch. WILLIAMS II - Or. ZERVOS, *Frankish Corinth 1994, Hesperia 64/1*, 1995, 50-51 καί 58-59.

35. Βλ. HENDY, *Coinage*, 101.

36. Βλ. Πίνακας 3. Ὅμοια ἀναλογία καί στό Πολιτιστικό Κέντρο, βλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα.

37. Βλ. HENDY, *Coinage*, 121-122, καί πιν. 18.1-2.

38. Ὁ. π., 128-129· Cécile MORRISON, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, Παρίσι 1970, 721. Βλ. καί J. MAC ISAAC, *Corinth: Coins 1925-1926. The Theater District and the Roman Villa, Hesperia 56/2*, 1987, 155.

39. HENDY, *Studies*, 435.

40. Β. ΔΕΛΒΕΝΑΚΙΩΤΗΣ, Ἡ Θήβα κατὰ τόν ΙΒ΄ αἰ. μ.Χ. καί ὁ Ἰωάννης Καλοκτένης, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν. Θήβα, 10-14 Σεπτεμβρίου 1986* (= *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν 1988*), 694. Γενικά γιά τή σημασία τοῦ ἐμπορίου τῆς μετάξης, βλ. R. S. LOPEZ, *Silk Industry in the Byzantine Empire, Speculum 20*, 1945, 1-42. Σχετική βιβλιογραφία γιά τόν 6ο-9ο αἰώνα, στό Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: the Seals of Kommerkiarioi, DOP 40*, 1986, 33-53. Βλ. τέλος καί Anne MUTHESIUS, *A Practical Approach to the History of Byzantine Silk Weaving, JÖB 34*, 1984, 235-254.

Σ' αυτό τό σημείο κρίνεται απαραίτητο νά μνημονευθοῦν δύο ἐνδιαφέροντες θησαυροὶ μέ τεταρτηρά⁴¹, ἔστω καί ἂν δέν προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ εὐρήματα πού ἐνισχύουν τὴν εἰκόνα πού διαμορφώνεται γιὰ τὴν κυκλοφορία τῶν νομισμάτων αὐτῶν στὴ Βοιωτία. Ἡ ἀπόκριψη τῶν δύο θησαυρῶν τοποθετεῖται στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Μανουήλ Α΄ (1143-1180) καί σχετίζεται μέ τὴν παρουσία, στὰ 1147, τοῦ νορμανδοῦ ἡγεμόνα τῆς Σικελίας, Ρογήρου Β΄ (1130-1154), στὴν περιοχὴ αὐτῆ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, παρουσία ἣ ὁποία ἂν καί προκάλεσε καταστροφές⁴², δέν φαίνεται νά ἐπηρεάσε τὴ συνέχιση τῆς ζωῆς στὴν πόλη. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Ὁ Βενιαμίν ἐκ Τουδέλης, ὁ ἰσπανός-ἑβραῖος περιηγητὴς πού πέρασε ἀπὸ τὴν πόλη στὰ 1160, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ Θήβα ἦταν ἀκόμα «πολυάνθρωπη καί ἀκμαία μέ τὴν μεταξοπαραγωγή της»⁴³.

Τό πρόβλημα τοῦ ἐντοπισμοῦ τοῦ ἢ τῶν νομισματοκοπειῶν παραγωγῆς τεταρτηρῶν καί ἡ ἰχνηλάτηση τῆς κυκλοφορίας τους σ' ὄλο τὸν ἑλλαδικὸ χῶρο —τόσο σέ ἐπίπεδο θησαυρῶν, ὅσο καί μεμονωμένων τεμαχίων— μολονότι τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τίς ἀνασκαφές τῆς 1ης ΕΒΑ στὴ Θήβα δέν ἦταν ἀκόμα τότε γνωστά, ἀπασχόλησε τὴ νεώτερη ἔρευνα⁴⁴. Ὡστόσο ἡ εἰκόνα πού παρέχει ἡ Θήβα, ἡ σημαντικὴ αὐτὴ καί κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἀρχαία πόλη, ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν νομισμάτων τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν συμβαδίζει, ὡς πρὸς τὴν κυκλοφορία τῶν τεταρτηρῶν, μέ τὴν εἰκόνα καί ἄλλων

41. Πρόκειται γιὰ τὸν πρόσφατα ἀνεσκαμμένο θησαυρὸ «Θήβα 1992» ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Κατσέλη μέ 152 τεμ. πού ἐκτέθηκε στὸ Παλαιὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, τὸν Ἀπρίλιο-Ὀκτώβριο τοῦ 1993, στὴ διάρκεια τῆς ἐκθεσης «Χριστιανικὴ Βοιωτία καὶ Φωκίδα» (δ. π., σμ. 15), βλ. Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, *Κατάλογος Ἐκθεσης* (ὑπὸ ἐκτύπωση), καί γιὰ τὸν θησαυρὸ «Θεσπιές 1966», μέ 174 τεταρτηρά (Μάντω ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, *ΑΔ* 22, 1967, 10 καὶ ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΤΣΟΥΡΤΗ-ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, δ. π., ἀρ. 43, 399).

42. G. OSTROGORSKY, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Μόναχο 1963, 316.

43. Βλ. ΣΑΒΒΙΑΔΗΣ, *Βυζαντινὴ Θήβα* (δ. π., σμ. 19), 46-47 καὶ σμ. 63· Βενιαμίν Τουδέλης, ἀγγλ. μετάφρ. Μ. ADLER, Λονδίνο 1970, 10· Ἀγγελικὴ ΛΑΪΟΥ, Ἡ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομικῆς παρουσίας τῆς Δύσεως στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ ἐγγὺς Ἀνατολή. Ἐπιπτώσεις στὴ βυζαντινὴ οἰκονομία, *Ι.Ε.Ε. Θ΄*, 64, καὶ Χάρις ΚΟΙΛΑΚΟΥ, *Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θήβας κατὰ τὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ περίοδο, Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας «Ἡ ἑβραϊκὴ παρουσία στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, 4ος-19ος αἰ.»*. Ἀθήνα 24-25 Νοεμβρίου 1993, ὑπὸ ἐκτύπωση.

44. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΤΣΟΥΡΤΗ-ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, δ. π.

πόλεων του έλλαδικού χώρου: κυκλοφορούν και στή Θήβα, όπως και σ' όλη την επικράτεια —περισσότερο όμως στο νότιο-έλλαδικό χώρο— τεταρτηρά, κατά κύριο λόγο, του «άβεβαίου έλλαδικού νομισματοκοπείου», ακολουθούμενα από περιορισμένο αριθμό τεταρτηρών του έργαστηρίου της Θεσσαλονίκης.

Η κυκλοφορία των τεταρτηρών του 12ου φαίνεται ότι συνεχίσθηκε και κατά τον 13ο αιώνα, αφού δηλαδή είχε παύσει ή παραγωγή τους. Τό γεγονός αυτό, που έχει έπισημανθεί από τον Metcalf⁴⁵ και έπιβεβαιώνεται στην Άγία Τριάδα, υποδηλώνει την έπιμονή των χρηστών σε νομίσματα μικρής αγοραστικής αξίας. Μεμονωμένα τεταρτηρά έντοπίζονται σε όλη την έκταση της ανασκαφής μαζί με «λατινικές απομιμήσεις» του 13ου αιώνα. Η συνύπαρξη των τεταρτηρών με τις λατινικές απομιμήσεις —έστω και αν τά νομίσματα αυτά δέν συνιστούν μεταξύ τους κάποιο ένιαίο σύνολο— είναι πολύτιμη, έπειδή ακριβώς δηλώνει την κυκλοφορία τεταρτηρών τουλάχιστον και τις πρώτες δεκαετίες του 13ου αιώνα⁴⁶. Η υπόθεση αυτή ίσχυροποιείται από την προχωρημένη φθορά των περισσότερων τεταρτηρών. Η φθορά δέν όφείλεται στις συνθήκες κατάχωσης στο έδαφος, αλλά σε πολυετή χρήση.

Τά δεδομένα των ανασκαφών στην Θήβα έπιβεβαιώνουν έπιπλέον και την απουσία κομνήνειων τραχέων από κράμα, κοπών που διακινήθηκαν στο βόρειο χώρο στην περιφέρεια Θεσσαλονίκη-Στρυμών-Βολερών⁴⁷ και δέν έπαυσαν να αποταμιεύονται ή να έχουν αγοραστική αξία και κατά τον 13ο αιώνα, σύμφωνα πάντα με τη μαρτυρία των θησαυρών⁴⁸. Η προσπάθεια για την έρμηνεία της μή κυκλοφορίας των νομισμάτων αυτών στά νοτιο-έλλαδικά έδάφη γενικότερα, προσκρούει στην έλλειψη σχετικών μαρτυριών από άλλες πηγές.

45. METCALF, *South-Eastern*, 237 κ. έ.

46. *Ό. π.*, 239.

47. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ- ΤΣΟΥΡΤΗ—ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, *Ό. π.*, 369 κ. έ. σημ. 26, χάρτης 389, και πιν. 390-392. Βλ. και HENDY, *Studies*, 437.

48. Βλ. ένδεικτικά Mando OECONOMIDES, Contribution à l'étude de la circulation des monnaies byzantines en Grèce au XIIIe siècle, *Actes du XVe Congrès International d'études byzantines. Athènes 1976*, Άθήνα 1981, 121-128 και Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, «Θησαυρός» άσπρων τραχέων 1983 από την Άρτα, *ΑΔ* 36, 1981, Μελέται, 215-216 και 224-225 πιν. V.

Ἡ παρουσία στή βυζαντινὴ αὐτοκρατορία δυτικῶν εἰσβολέων μετὰ τὸ 1204 δημιούργησε, ὅπως εἶναι γνωστό, μιὰ νέα τάξη πραγμάτων μὲ ποικίλες συνέπειες σέ πολλοὺς τομεῖς· ἔφερε μιὰ νέα ἐποχὴ καὶ στά νομισματικά πράγματα πού θά ἀπασχολήσουν γιά πολὺ ἀκόμα τοὺς νομισματολόγους, ἀφοῦ ὁ 13ος αἰώνας θεωρεῖται ὡς ἡ πιό «συναρπαστική» καὶ πιό «ἐνδιαφέρουσα» ἐποχὴ στήν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς νομισματικῆς⁴⁹.

Οἱ λατίνοι κατακτητές ἔθεσαν σέ κυκλοφορία μεγάλες ποσότητες σκυφωτῶν ἀπὸ κράμα ἀνώνυμων νομισμάτων μὲ σαφὴ βυζαντινὸ χαρακτήρα⁵⁰. Αὐτές οἱ κακότεχνες —«*misérables*» τίς ἀποκαλεῖ ὁ Metcalf⁵¹— κοπές μὲ ἀνύπαρκτες, ἀσαφεῖς ἢ κενές περιεχομένου ἐπιγραφές, κυκλοφόρησαν στή λατινικὴ ἐπικράτεια, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε μετὰ τὴν Τέταρτη Σταυροφορία, δηλαδή σέ εὐρύτατο γεωγραφικὸ χῶρο, ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο Πόντο ὡς τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα.

Ἡ ἀκριβὴς ἔναρξη καὶ διάρκεια κοπῆς τῶν «λατινικῶν» αὐτῶν «ἀπομιμήσεων», ὅπως ὀνομάσθηκαν ἀπὸ τὸν Hendy⁵² —κοπή ἡ ὁποία φαίνεται νὰ σταμάτησε πρὶν τὰ μέσα τοῦ αἰώνα⁵³— ὁ ἐντοπισμὸς τῶν ἐργαστηρίων παραγωγῆς τους, ἐκτός τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὑπαρξη πιθανῶς καὶ τρίτου νομισματοκοπείου στὸν κεντρικὸ ἑλλαδικὸ κορμὸ ἢ καὶ ἄλλοῦ, παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὴ γεωγραφικὴ τους κατανομή καὶ τὴ σύνθεση τῶν θησαυρῶν, προβλήματα καθαρῶς τυπολογικοῦ χαρακτήρα, εἶναι ἀπὸ τὰ θέματα πού ἀπασχολοῦν, ἀλλὰ καὶ διχάζουν, τὴ σύγχρονη νομισματικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία παρά τίς ἐμπεριστατωμένες δημοσιεύσεις, τίς βασιμιμένες κυρίως στή μαρτυρία τῶν θησαυρῶν, δέν ἔχει δώσει ἀκόμα τελικὲς ἀπαντήσεις σέ ὄλα τὰ ἐρωτήματα⁵⁴.

49. OECONOMIDES, *Contribution*, 121. Βλ. καὶ Μ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Ἡ κατάκτηση τῆς Νότιας Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Ἱστορικά καὶ τοπογραφικά προβλήματα, *Ἱστοριογεωγραφικά* 1, 1985-1986, 53-209. Τὸν κ. Κορδῶση εὐχαριστῶ γιὰ τὴν πρόθυμη παροχὴ πληροφοριῶν.

50. METCALF, *Crusades*, 60 κ. ἔ.

51. Ὁ. π., 60.

52. Βλ. HENDY, *Coinage*, 199-217 καὶ πίν. 25-29.

53. METCALF, *Crusades*, 62.

54. OECONOMIDES, *Contribution*: ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, «Θησαυρός» ἄσπρων τραχέων 1983 ἀπὸ τὴν Ἄρτα· D. M. METCALF, *The Value of the Amorgos and Thira Hoards as a Test Case for the Interpretation of Sub-byzantine Trachea in the Years around 1204*, *Νομισματικά Χρονικά* 8, 1989, 49-64 γιὰ ἐκτενὴ προβληματισμὸ τοῦ θέματος, προτάσεις καὶ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία.

Ἡ μεσαιωνική Θήβα ἔχει προταθεῖ μαζί μέ τήν Κόρινθο καί τήν Ἀθήνα⁵⁵ ὡς ἔδρα νομισματοκοπείου καί τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν, πρῶτον γιατί, καθώς βρῖσκεται σέ κεντρικό ἄξονα ὑπῆρξε ἀξιόλογο βιοτεχνικό καί ἀστικό κέντρο στόν ἑλλαδικό χῶρο ἤδη ἀπό παλαιότερα⁵⁶ καί δεύτερον γιατί λατινικές ἀπομιμήσεις ἐντοπίζονται σ' αὐτήν καί τήν περιοχή της⁵⁷. Ὁ θησαυρός Θηβῶν 1967 (οἰκόπεδο Ρούση) πού δημοσίευσε ἡ Οἰκονομίδου⁵⁸ μέ 627 νομίσματα, ἀποτελεῖται σχεδόν ἀποκλειστικά —ποσοστό 92%— ἀπό λατινικές ἀπομιμήσεις, ἐνῶ ἡ ἀνασκαφή στήν Ἀγία Τριάδα ἔδωσε 44 τεμάχια δηλαδή ποσοστό 27%⁵⁹.

Παράλληλα, ἡ παρουσία τῶν νομισμάτων τῆς κατηγορίας αὐτῆς, ἐξ ὧν εἶμαι σέ θέση νά γνωρίζω, εἶναι ἀνάλογη καί σέ ἄλλα οἰκόπεδα τῆς πόλης. Στόν ἀριθμό τῶν κοπῶν αὐτῶν, θά πρέπει νά ὑπολογισθοῦν καί ὀλίγα τεμάχια πού ἀναφέρει ὁ Metcalf ὅτι προέρχονται ἀπό τήν περιοχή⁶⁰.

Ὁ ἐντοπισμός ὡστόσο τοῦ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεμονωμένων τεμαχίων στήν Ἀγία Τριάδα, ἔστω καί ἂν δέν βρέθηκε ἐκεῖ θησαυρός ἢ θησαυροί, σέ συνδυασμό πάντα καί μέ τά μεμονωμένα τῶν ἄλλων οἰκοπέδων, διαμορφώνει μία σαφῆ εἰκόνα γιά τή νομισματική κυκλοφορία τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 13ου αἰῶνα στή Θήβα καί γιά τή «λατινική» παρουσία σ' αὐτήν.

55. HENDY, *Coinage*, 128-129 καί Μάντω ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ-ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ, Τρεῖς θησαυροί τοῦ 13ου αἰῶνα τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, *Δώρημα στόν Ι. Καραγιαννόπουλο, Βυζαντινά* 13, 1985, 994, 997.

56. METCALF, *South-Eastern*, 237· Vera HROHOVA, Les villes byzantines aux 11e-13e siècles: Phénomène centrifuge ou centripète dans l'évolution de la société byzantine?, *XVe Congrès International d'études byzantines, I. Histoire*, Ἀθήνα 1976, 7.

57. D. M. METCALF, Coinage and Coin Finds Associated with a Military Presence in the Medieval Balkans, στό: *Frappe et ateliers monétaires dans l'Antiquité et le Moyen Age*, Beograd χ.χ., 94.

58. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Τρεῖς θησαυροί, 989-997.

59. Βλ. Πίνακας 1, 1α καί ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα. Πρόκειται γιά «small size» κοπές, κατά Hendy, κυρίως τοῦ τύπου Α (πρβλ. HENDY, *Coinage*, πίν. 29, 1-3), πέντε τεμάχια τοῦ τύπου Β (πρβλ. δ. π., πίν. 29, 4-6), δύο τεμάχια τοῦ τύπου D (πρβλ. δ. π., πίν. 29, 10-12), καί ἀνά ἓνα τεμάχιο τοῦ τύπου E (πρβλ. δ. π., πίν. 29, 13-15 καί 16-18). Βλ. Πίνακας 4.

60. METCALF, *South-Eastern*, 241, σημ. 8. Τά νομίσματα, 12 τεταρτηρά καί 8 λατινικές ἀπομιμήσεις, ἔθεσε ὑπόψη τοῦ Metcalf ἡ Εὐη Τουλούπα, τήν ὁποία εὐχαριστῶ γιά τήν πρόθυμη παροχή πληροφοριῶν.

Ἡ εἰκόνα γιά τή νομισματική κυκλοφορία στή μεσαιωνική Θήβα στίς ἀρχές τοῦ 13ου αἰώνα, ὅπως αὐτή ἀποτυπώνεται στήν ἀντιπροσωπευτική ἀνασκαφή τῆς Ἁγίας Τριάδας, ἐμπλουτίζεται καί μέ τρεῖς κοπές⁶¹ ἀπό τίς λεγόμενες «πιστές ἀπομιμήσεις»/direct copies⁶², ἢ bulgarian imitatives, κατὰ τόν Hendy⁶³. Πρόκειται γιά νομίσματα στά ὁποῖα ἐπίσης, παράλληλα μέ τίς λατινικές ἀπομιμήσεις (direct copies), ἐστιάζεται τό ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν. Ἡ ἀνεύρεσή τους στή Θήβα δέν προκαλεῖ ἐντύπωση, γιατί ἡ βοιωτική πόλη, μαζί μέ τήν Ἀθήνα καί τήν Κόρινθο, θά μπορούσαν νά δεχθοῦν κάθε εἶδους νόμισμα καθώς βρισκόνταν σέ κεντρική ἀρτηρία διακίνησης νομισμάτων. Ἀπορία ἀντιθέτως διατυπώνεται γιά τήν παρουσία τους σέ ἀπομακρυσμένες θέσεις, ὅπως τήν Ἀρκαδία, τήν Πάρο, τή Θήρα, τήν Ἀμοργό ἢ τό Μικρό Ἐλευθεροχώρι Ἐλασσόνος, καί συγχρόνως ἀμφισβήτηση γιά τήν ἀπόδοση κοπῆς τους στό βουλγαρικό κράτος⁶⁴. Ὁ Τουράτσογλου θεώρησε τά νομίσματα αὐτά —τραχέα ἐπίσης— ὡς τίς πρῶτες ἐκδόσεις τῶν λατίνων εἰσβολέων, μεταθέτοντας χρονολογικά, κατ' αὐτόν τόν τρόπο, τήν ἔναρξη κοπῆς τῶν «λατινικῶν ἀπομιμήσεων»⁶⁵.

Ἀπό νομισματική ἄποψη, ἡ παρουσία ξένων εἰσβολέων στόν ἑλλαδικό χῶρο κατὰ τόν 13ο αἰώνα, ἐκτός ἀπό τίς λατινικές ἀπομιμήσεις (direct ἢ indirect copies), ἐπιβεβαιώνεται καί μέ τήν κυκλοφορία τῶν διαφόρων ἐκδόσεων τῆς Φραγκοκρατίας⁶⁶. Πρόκειται γιά κοπές πού ἐγκαινίασαν οἱ ἴδιοι οἱ

61. Πρβλ. HENDY, *Coinage*, 1ο καί 2ο πίν. 24, 10-14 (ἀρ. 16, BE 48 καί ἀρ. 147, 1852 ΣΤΕ 12), καί 3ο, πίν. 24, 1-9 (ἀρ. 148, ΣΤΕ 13).

62. Βλ. J. TOURATSOGLU, *The Edessa (1968) hoard of billon trachea*, AD 28 1973, Μελέται, 64-70 καί κυρίως 67-69 καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Θησαυρός» ἄσπρων τραχέων 1983 ἀπό τήν Ἄρτα (δ. π., σημ. 48).

63. Πρβλ. HENDY, *Coinage*, 219 κ. ἔ.: «Bulgarian» imitative coinage. The Coinage of the Bulgarian; Commentary, καί πίν. 24-25. Βλ. καί D. M. METCALF, *Faithful Copies and a Hoard Containing Neatly-clipped Trachea*, Χαρακτήρ. Ἀφιέρωμα στή Μάντω Οἰκονομίδου, Ἀθήνα 1996, 177-186.

64. METCALF, *The Value of the Amorgos and Thira Hoards*.

65. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Ἄρτα, 209-229 καί κυρίως Παράρτημα, 215 κ. ἔ. γιά ἐνδελεχῆ ἐξέταση τοῦ θέματος καί παράθεση τῆς προγενέστερης σχετικῆς βιβλιογραφίας.

66. Ἐκτός ἀπό τό σταθερό βιβλίον ἀναφορᾶς τοῦ G. L. SCHLUMBERGER, *Numismatique de l'Orient latin*, Παρίσι 1878, τά τελευταῖα χρόνια ἡ μεσαιωνική νομισματική ἔρευνα πολλά ὀφείλει στά δύο βασικά συγγράμματα τοῦ METCALF, *South Eastern* καί *Crusades* χρήση τῶν ὁποίων ἔχει γίνει ἤδη καί παραπάνω. Βλ. καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Crusades* (1995). Ἐπιθυμῶ νά ἐκφράσω ἰδιαίτερες εὐχαριστίες στόν καθ.

ηγεμόνες από τα μέσα περίπου του 13ου αιώνα και έζησαν σε νομισματοκοπεία που ίδρυσαν σε έλλαδικά έδάφη.

Η Άττικο-Βοιωτία πέρασε, όπως είναι γνωστό, άβιαστα από το Βονιφάτιο το Μομφερατικό, βασιλέα της Θεσσαλονίκης, στον όποιο είχε εκχωρηθεί αρχικά, στα χέρια του Όθωνα de la Roche, οι απόγονοι του όποιου έκοψαν νομίσματα στη Θήβα, όπως τουλάχιστον δηλώνουν οι έπιγραφές που κυκλικά χαράχθηκαν στην έπιφάνεια των νομισμάτων: THEBE, THEBE, THEBANI, TEBAR CIVIS κ.ά.⁶⁷. Η άνεύρεση έπομένως φραγκικών εκδόσεων στη Θήβα, Estives κατά τους Λατίνους, που θεωρείται ως έδρα νομισματοκοπείου, είναι γεγονός που άναμενόταν, γιατί αυτές έξ άλλου κυκλοφόρησαν εύρύτατα σ' όλη την κεντρική και νότια Ελλάδα⁶⁸.

Η έπιλογή της Θήβας για την έγκατάσταση του νομισματοκοπείου των ηγεμόνων καταδεικνύει την πληθυσμιακή, έμπορική, και οικονομική σημασία της⁶⁹, διότι εκεί ασφαλώς οι κάτοικοι ή οι διερχόμενοι λόγω έμπορικών δραστηριοτήτων είχαν άνάγκη από νόμισμα που θά διευκόλυνε τις συναλλαγές τους. Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι, όπως ή Γλαρέντζα λειτούργησε για τα νομίσματα που έρχονταν από τη Δύση, έτσι και ή Θήβα, υπήρξε όχι μόνο

Metcalf για την ευγενική άποστολή, σε τυπογραφικά δοκίμια, άνάλογων κεφαλαίων από το νέο σύγγραμμά του, για την πρόθυμη διατύπωση των απόψεών του και για το ενδιαφέρον του σχετικά με τα νομίσματα που άνασκάπτονται στα μεσαιωνικά στρώματα της Θήβας.

67. SCHLUMBERGER, *δ. π.*, 337-341.

68. Βλ. ένδεικτικά D. M. METCALF, *The Currency of Deniers Tournois in Frankish Greece*, *Annual of the British School at Athens* 55, 1960, 38-59 και κυρίως 54 κ. έ. (Catalogue of Hoards) και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Crusades*, 94 κ. έ.: Hoards and Site-Finds. C. The Latin Empire. Τέλος, για 4 νομίσματα της Φραγκοκρατίας (και 1 βενετικό) από την άνασκαφή κοντά στην Έτρευσι, βλ. GOLDMAN, *Excavations at Etreusis* (*δ. π.*, σμμ. 21).

69. Άλλωστε σύμφωνα με τον W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Áge* I, Λιψία 1885, άνατ. Άμστερνταμ 1967, 307: «on retrouvait une nouvelle France dans les palais et les chateaux-forts à Constantinople, à Thèbes, à Athènes et à toute la Morée». Το κάστρο που έκτισε ό Nicolas II de Saint-Omer («πύργος του Σανταμέρη» άποκαλείται ακόμα και σήμερα ένα έλάχιστο ένατομείναν τμήμα του) και ή πλούσια σύζυγός του Μαρία, πριγκίπισσα της Άντιοχείας, στην καλύτερη θέση της Καδμείας ώστε νά δεσπόζει στην πεδιάδα, υπήρξε «le plus beau et le plus riche manoir de toute la Romanie» σύμφωνα με το *Χρονικό του Μορέως*.

ἔδρα νομισματοκοπείου, ἀλλὰ καὶ κέντρο μετατροπῆς ξένων νομισμάτων πού ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Ἀνατολή στή φραγκοκρατούμενη Ἑλλάδα⁷⁰.

Στὴν Ἁγία Τριάδα ἐντοπίσθηκαν 33 νομίσματα τῆς Λατινοκρατίας, ποσοστὸ 20%⁷¹. Τὰ 18 βρέθηκαν μεμονωμένα⁷² ἐνῶ τὰ 15 ἀποτελοῦν τμῆμα ἑνὸς μικροῦ συνόλου⁷³. 26 νομίσματα εἶναι ἀπὸ κράμα deniers tounois καὶ τὰ 5 χάλκινες ἐκδόσεις⁷⁴. Ἀντιπροσωπεύουν τὰ κυριώτερα νομισματοκοπεῖα τῆς φραγκοκρατούμενης Ἑλλάδας⁷⁵, ὅπως αὐτὸ τῶν Θηβῶν, τῆς Γλαρέντζας, τῆς Ναυπάκτου, τῆς Ὑπάτης καὶ τῆς Ἄρτας, ἐνῶ ἓνας μικρὸς ἀριθμὸς ἀπὸ αὐτὰ εἶναι εἰσηγμένα δυτικά νομίσματα⁷⁶.

Κάθε μία ἀπὸ τίς δύο κατηγορίες —μεμονωμένα νομίσματα καὶ θησαυρός— ἔχει τὸ δικό της εἰδικὸ βᾶρος: ἡ προσφορά τῆς μελέτης τῶν θησαυρῶν στὴ νομισματικὴ ἐπιστήμη, ἰδιαίτερα τὰ τελευταῖα χρόνια, εἶναι γνωστὴ καὶ ἔχει πολλὰ φορὲς τονισθεῖ. Ὡστόσο, ἡ ἐξέταση τῶν μεμονωμένων νομισμάτων, ὅταν αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ συγκεκριμένο χῶρο, προσφέρουν συχνὰ καλύτερη μαρτυρία ἀπὸ ἄποψη νομισματικῆς διακίνησης γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς φυσιογνωμίας μιᾶς δεδομένης θέσης σὲ συγκεκριμένο χρονικὸ διάστημα⁷⁷.

Στὴν προκειμένη περίπτωση, πάντως, τὰ νομίσματα καὶ τῶν δύο κατηγοριῶν ἀπὸ κοινοῦ συνθέτουν τὴν εἰκόνα τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας στὴ Θήβα κατὰ τὴν Φραγκοκρατία. Εἶναι, βέβαια, σχετικὰ ὀλιγάριθμα ὅσα προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα, γιὰ μιὰ πόλη πού θεωρεῖται ἔδρα νομισματοκοπείου. Ἀνάλογα σὲ ἀριθμὸ ὁμως, ἂν ὄχι λιγότερα εἶναι αὐτὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα οἰκόπεδα τῆς πόλης⁷⁸. Ἐάν τὸ φαινόμενο ἀναφερόταν μόνο στὴν Ἁγία

70. D. M. METCALF, A Comment on the Circulation of Tornesia of Charles of Anjou and their Chronology, *Νομισματικά Χρονικά* 11, 1992, 31

71. Βλ. Πίνακας 1 καὶ 1α.

72. Βλ. Πίνακας 7.

73. Βλ. Πίνακας 6.

74. Γιὰ τὰ δύο denaro ἀπὸ τὰ νομισματοκοπεῖα τῆς Messina καὶ τοῦ Brindisi, βλ. παρακάτω σ. 132 καὶ σημ. 102.

75. Βλ. παρακάτω Πίνακας 5.

76. Βλ. παρακάτω σ. 132 καὶ σημ. 102.

77. D. M. METCALF, Three Hoards of Deniers Tournois from Frankish Greece, *Quaderni Ticinesi. Numismatica e antichità classiche*, Lugano 1995, 352-353.

78. Στὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο ταυτίσθηκαν μόνο 2 τεμάχια, βλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα.

Τριάδα, θά μπορούσε κανείς νά αναρωτηθεῖ ἐάν ἡ περιοχή αὐτή, ἔξω ἀπό τήν Καδμεία, διατηροῦσε ἀκόμα, μετά τά μέσα τοῦ 13ου αἰώνα καί ἔξῃς, τήν παλαιότερη ἀκμή καί δραστηριότητά της πού σχετιζόταν μέ τήν ἐπεξεργασία τῆς μέταξας⁷⁹.

Πρόσφατα ὑποστηρίχθηκε ὅτι, ἐκτός ἀπό τή Θήβα, θά πρέπει νά λειτουργήσε ἕνα δεύτερο νομισματοκοπεῖο, γιά λογαριασμό τοῦ δουκάτου, στήν Ἀθήνα⁸⁰ ἴσως καί ἕνα τρίτο στήν Πελοπόννησο (Ἀργοναυπλία)⁸¹ ἢ κάπου κοντά στούς Δελφούς, στή βόρεια πλευρά τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου⁸². Στίς περιπτώσεις αὐτές βέβαια, τό ὄνομα τῶν «Θηβῶν» χαραγμένο στά νομίσματα μόνο ὡς ἐγγύηση τῆς πιστότητας καί φερεγγυότητας τῆς κοπῆς μπορεῖ νά ἐκληφθεῖ.

Ἀσφαλῶς δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξαχθοῦν τελικά συμπεράσματα γιά τά νομίσματα τῆς Λατινοκρατίας ἀπό τήν Ἁγία Τριάδα, τή στιγμή μάλιστα πού ἡ νομισματική ἔρευνα ἔχει ἐντείνει τά τελευταῖα χρόνια⁸³ τήν προσοχή της

79. Ἐνδιαφέρον θά ἦταν στήν πορεία τῆς μελέτης, νά ἐκπονηθεῖ ἕνας Χάρτης-Γράφημα, ὅπου θά ὑποδηλώνεται, σέ κάθε οἰκόπεδο πού ἀνασκάφθηκε, ὁ ἀριθμός νομισμάτων κατά ἐποχή. Αὐτό θά βοηθοῦσε στήν προσπάθεια νά ὀριοθετηθεῖ ὁ οἰκιστικός ἴστος τῆς πόλης καί νά ἐντοπισθοῦν διαχρονικά οἱ θέσεις ζωῆς καί ἀκμῆς της.

80. METCALF, *Crusades* 71· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, A Comment on the Circulation of Tornesia of Charles of Anjou, 36 καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Three Hoards of Deniers Tournois from Frankish Greece, 351.

81. Α. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου. Νέα στοιχεία ἀπό ἕνα παλαιό εὑρημα, *Νομισματικά Χρονικά* 9, 1990, 121.

82. Βλ. METCALF, *Crusades* (1995), 270 κ. ἑ., κεφ. 22: Frankish Greece: deniers tournois.

83. Γιά λεπτομερή καί ἐμπεριστατωμένη ἐπανεξέταση τοῦ θησαυροῦ «Παναγίτσα Ἀκροχωρίου 1957», πού φυλάσσεται στό Νομισματικό Μουσεῖο καί ἔδωσε νέα στοιχεία, βλ. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου, 101-128, καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου. Νέα στοιχεία ἀπό ἕνα παλαιό εὑρημα. Μέρος Β', *Νομισματικά Χρονικά* 10, 1991, 43-66, μέ ὅλη τή σχετική βιβλιογραφία. Ἐπίσης METCALF, A Comment on the Circulation of Tornesia of Charles of Anjou, 27-32, καί Α. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Τό εὑρημα τῆς Ἡλίδος 1964, *Νομισματικά Χρονικά* 13, 1994, 65-84. Βλ. ὅπωςδήποτε καί D. M. METCALF, The Pylia Hoard: Deniers Tournois of Frankish Greece, *American Numismatic Society. Museum Notes* 17, 1971, 173-227, γιά πρώτη προσπάθεια ἀξιολόγησης ὅλων τῶν ἐπιμέρους στοιχείων τῶν ἐπιγραφῶν. Βλ. καί Μ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Φραγκικό εὑρημα Ἀττικῆς(;) 1967, *ΑΔ* 31, 1976 (1980), Μελέται, 325-351 καί πίν. 84-85.

στήν εξέταση και την αξιολόγηση μικρών τεχνοτροπικών διαφορών, των μυστικών συμβόλων, του τρόπου της χάραξης των γραμμάτων και της απεικόνισης του «πύργου», στοιχεία που είναι δυνατόν να μεταθέσουν την απόδοση κοπών από ηγεμόνα σε ηγεμόνα, από νομισματοκοπείο σε νομισματοκοπείο ή να προτείνουν νέο⁸⁴. Γεγονός πάντως είναι πώς ή κακή συχνά διατήρηση των κακής, γενικά, ποιότητας νομισμάτων με συχνά βιαστική ή πρόχειρη σφράγιση δέν διευκολύνει τον έλεγχο των επιμέρους στοιχείων που συνθέτουν τις υποομάδες και ποικιλίες των τύπων.

Ο μικρός θησαυρός της Λατινοκρατίας βρέθηκε σε υπόγειο λαξευτό θάλαμο στην περιοχή δπου, λόγω των ειδικών κατασκευών, λεκανών κ.λ.π. που ήρθαν στο φως, τοποθετούνται από την ανασκαφέα τά εργαστήρια βαφής ή έπεξεργασίας των μεταξωτών ύφασμάτων που παράγονταν στη Θήβα⁸⁵. Μαζί με τά νομίσματα, 15 deniers tounois και 1 τεταρτηρό του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού⁸⁶, βρέθηκαν τρία πολύ χρησιμοποιημένα κεραμικά μαγειρικά σκεύη. Η εικόνα που αποτύπωσε ή σκαπάνη μαρτυρεί αίφνιδια εγκατάλειψη της θέσης δπου μαζί με τον θησαυρό άνευρέθηκαν και χρηστικά αντικείμενα. Τό γεγονός θά πρέπει νά συσχετισθεί με την παρουσία της Καταλανικής Έταιρείας στην περιοχή. Έχοντας διασπείρει τον δλεθρο στόν κατακερματισμένο κορμό της βυζαντινής Έλλάδας, οί Καταλανοί ξεκινώντας από την Καλλίπολη, στη Θράκη, έφθασαν και έδωσαν, τό 1311, στόν Κηφισό την τελική σύγκρουση με τούς Φράγκους, σύγκρουση ή όποια επέφερε τή διάλυση της βουργουνδικής ήγεμονίας των de la Roche και την ίδρυση του καταλανικού «κράτους»⁸⁷.

Ο θησαυρός είναι τυπικό δείγμα παρόμοιων θησαυρών της Φραγκοκρατίας από τον έλλαδικό χώρο με κοπές από τέσσερα νομισματοκοπεία: των πριγκήπων της Άχαΐας, των de la Roche, της Ναυπάκτου και της Ύπάτης⁸⁸. Ύπερτερούν τά προϊόντα του νομισματοκοπείου των πριγκήπων

84. Για ένα τρίτο νομισματοκοπείο του πριγκηπάτου στην Πάτρα εκτός της Γλαρέντζας και της Κορίνθου, βλ. METCALF, *Crusades* (1995), 254 και για άλλα νομισματοκοπεία του Δουκάτου βλ. παραπάνω σ. 121.

85. Βλ. παραπάνω σ. 114 και σημ 7.

86. Για την ανάλυση του θησαυρού, βλ. πιο κάτω Παράρτημα.

87. Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Λατινοκρατούμενη Έλλάδα-Βενετικές και Γενουατικές κτήσεις. Η ανατολική Στερεά, *Ίστορία του Έλληνικού Έθνους Θ΄*, 255-256.

88. Βλ. Πίνακας 6.

της Ἀχαΐας —εἶναι ἀκριβῶς διπλάσια ἀπὸ τὰ deniers τῶν de la Roche—, ἐνῶ σταθερά τὴν τρίτη θέση κρατεῖ τὸ νομισματοκοπεῖο τῆς Ναυπάκτου μὲ τὰ deniers tournois πού ἔκοψε ὁ γιὸς τοῦ βασιλιά τῆς Νεαπόλεως, ὁ Philippe de Tarente, μετὰ τὸ γάμο του τὸ 1294 μὲ τὴ Θάμαρ, θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου, Νικηφόρου Α΄ (1271-1295). Τὴν τέταρτη θέση καταλαμβάνει τὸ γειτονικό νομισματοκοπεῖο τῆς Ὑπάτης, μὲ μία κοπή τοῦ σεβαστοκράτορα τῆς Μεγάλης Βλαχίας Ἰωάννη Β΄ Ἀγγέλου-Κομνηνοῦ (1303-1318), τὸν ὁποῖο συγγενικοί δεσμοί (ὡς ἀνήλικος κηδεμονευόταν μέχρι τὸ 1308 ἀπὸ τὸν ἐξάδελφό του Guy II de la Roche τῶν Ἀθηνῶν) συνέδεαν μὲ τὸν οἶκο τῶν de la Roche. Οἱ ἴδιοι ἡγεμόνες ἀντιπροσωπεύονται καὶ στὰ μεμονωμένα νομίσματα. Ἐνα τεμάχιο ἀπὸ αὐτὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ νομισματοκοπεῖο τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου στὴν Ἄρτα⁸⁹.

Τὸ ἐνδιαφέρον ὁμῶς τῶν μεμονωμένων νομισμάτων ἐντοπίζεται κυρίως στὶς χάλκινες πρώιμες ἐκδόσεις πού ἦρθαν στὸ φῶς, ἐκδόσεις οἱ ὁποῖες συνήθως ἀνευρίσκονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὶς ἀνασκαφές, δηλαδή διάσπαρτες καὶ ὄχι σὲ σύνολα-θησαυροὺς. Οἱ χάλκινες ἐκδόσεις τῶν Φράγκων κυκλοφοροῦσαν παράλληλα μὲ τὰ deniers tournois, σαφῶς μεγαλύτερης ἀξίας καὶ καλύτερης ὄψης. Στὶς περιπτώσεις ἀποθησαυρισμοῦ προτιμοῦνταν ἀσφαλῶς τὰ δεύτερα. Ἀποδείξη ὅτι καὶ στὸ μικρὸ θησαυρὸ ἀπὸ τὸ ἴδιο οἰκόπεδο δὲν βρέθηκε κανένας χάλκινος ὄβολός ἀνάμεσα στὰ deniers.

Στὴν Ἁγία Τριάδα βρέθηκαν τρεῖς χάλκινοι ὄβολοὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὴν ἀόριστη ἐπιγραφή Dominus Athen⁹⁰, δεδομένου ὅτι ὁ τίτλος Dux, θὰ ἐμφανισθεῖ στὰ νομίσματα ἀργότερα.

Ἄλλα δύο πρώιμα χάλκινα νομίσματα τῶν πριγκίπων τῆς Ἀχαΐας⁹¹ προέρχονται, ὅπως δηλώνουν οἱ ἐπιγραφές, ἀπὸ τὴν Κόρινθο, ὅπου παράλ-

89. Βλ. Πίνακας 7.

90. Πρὸβλ. SCHLUMBERGER, *Numismatique de l'Orient latin*, XII 31 καὶ σ. 337 (1 τεμάχιο -ἀρ. 90 EE 93), XII, 30 καὶ σ. 337 (2 τεμάχια -ἀρ. 122, IE 55 καὶ ἀρ. 133 ΣΤΕ2). Ὁ SCHLUMBERGER ἀποδίδει τὰ νομίσματα στὸν Guy I de la Roche (1225-1263). Βλ. καὶ METCALF, *Crusades*, 68, εἰκ. 22 ἀρ. 1 καὶ σ. 69, καὶ ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου (δ. π., σμ. 81), 119-120, σχ. ΣΤ, πίν. VI. Ὁ Τζαμαλής θεωρεῖ ὅτι ὁ Guy I δὲν ἔκοψε νόμισμα καὶ ὅτι ἡ νομισματοκοπία τῶν de la Roche, δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἀρχίζει μὲ τὸν Guillaume I de la Roche στὸν ὁποῖο καὶ ἀποδίδει τοὺς τρεῖς ὄβολούς, κοπῆς ἀνάμεσα στὸ 1280 καὶ τὸ 1285.

91. Πρὸβλ. SCHLUMBERGER, δ. π., XII, 7 καὶ σ. 313 (2 τεμάχια -ἀρ. 44, ΔΕ 20 καὶ ἀρ. 47 ΔΕ 33 ἀποκεκομμένο), Guillaume de Villehardouin. Βλ. καὶ METCALF, *Crusades*,

ληλα μέ τή Γλαρέντζα λειτούργησε νομισματοκοπείο τοῦ πριγκηπάτου. Τό νομισματοκοπείο αὐτό ἦταν ἀρχαιότερο, ἀφοῦ ἐκεῖ κόπηκαν γύρω στά μέσα τοῦ 13ου αἰώνα οἱ πρῶτες χάλκινες ἐκδόσεις. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι στήν ὀπίσθια ὄψη εἶναι χαραγμένος σχηματικά ὁ Ἀκροκόρινθος καί στήν ἐμπρόσθια μαρτυρεῖται ὅτι οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἀχαΐας ἔφεραν ἤδη ἀπό τίς πρῶτες τους κοπές τόν τίτλο τοῦ πριγκηπα.

Ἐκτός τῶν χάλκινων κοπῶν, στά μεμονωμένα νομίσματα περιλαμβάνονται deniers toumpois καί συγκεκριμένα κοπές τῶν πριγκηπῶν τῆς Ἀχαΐας⁹² καί τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν⁹³. Τελευταῖο χρονολογικά ἀπ' ὅλα τά deniers εἶναι ἡ ἐνδιαφέρουσα ἐκδοσις τοῦ Ἰωάννη Β' Orsini (1323-1335), δεσπότη τῆς Ἠπείρου, πού πραγματοποιήθηκε στήν Ἄρτα, πρωτεύουσα τοῦ δεσποτάτου, γεγονός πού δηλώνεται στό νόμισμα μέ τήν ἐπιγραφή: DE ARTA CASTRU⁹⁴. Ἡ θεωρούμενη ἀρχικά ἀπό τόν Σπ. Λάμπρο⁹⁵ καί τόν G. Schlumberger⁹⁶ «σπανιότης» τῶν νομισμάτων αὐτῶν τείνει νά ἀναθεωρηθεῖ, μετά τήν πρόσφατη ἔρευνα⁹⁷ μέ ὑλικό, θησαυρούς κυρίως ἀπό τό δεσποτάτο

68, εἰκ. 22, ἀρ. 9 καί σ. 67, καί ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου. Μέρος Β', 44-45.

92. Guillaume de Villehardouin (ἀρ. 113, ΙΕ 30) φθαρόμενο, ἐπιγραφή G PRINCEPS -Philippe de Tarente (ἀρ. 116, ΙΕ 44)· πρβλ. SCHLUMBERGER, δ. π., 317 καί γιά τόν τύπο πίν. XII, 21: + PhSPAchTAR^VDR, =D. CLARENCEA;

93. Guillaume I de la Roche (ἀρ. 88, ΔΕ 105) κατὰ SCHLUMBERGER, δ. π., 340, XIII, 2, Guy II de la Roche κατὰ ΤΖΑΜΑΛΗ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου, 116-118: + G DVXATENIS/+ THEBE; CIVIS.

Guillaume I de la Roche (ἀρ. 25, ΖΕ 2) κατὰ SCHLUMBERGER, δ. π., Guy II de la Roche κατὰ ΤΖΑΜΑΛΗ δ. π.: +; G· DUX; ATENES·/+ THEBE CIVIS;

Guy II de la Roche (ἀρ. 200, ΙΣΤΕ 8)· Βλ. γιά τόν τύπο SCHLUMBERGER, δ. π., 340, XIII, 9: +; GVI· DUX; ATENES·/+; THEBANICIVIS· Κάτω ἀπό τόν πύργο: *ἀστέρι.

94. Πρβλ. SCHLUMBERGER, δ. π., πιν. XIII, 16, καί σ. 374-375 (ἀρ. 21, ΒΕ 86) κακῶς διατηρημένο.

95. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Ἀνέκδοτα νομίσματα καί μολυβδόβουλλα τῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1880, 13.

96. Βλ. SCHLUMBERGER, δ. π., 374.

97. Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή στήν ἔρευνα τῆς κυκλοφορίας μεσαιωνικῶν νομισμάτων στό Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου (1204-1449), Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου. Ἄρτα 27-31 Μαΐου 1990, Ἄρτα 1992, 125-161.

της Ἠπείρου, ἀλλά καί μέ στοιχεῖα ἀπό τόν θησαυρό Ἠλείας 1964 (ταυτίσθηκαν 39 τεμάχια)⁹⁸.

Νομίσματα τοῦ Orsini δύσκολα κυκλοφόρησαν μακριά ἀπό τό δεσποτάτο⁹⁹. Οἱ «ἀνατολικότεροι» θησαυροί στούς ὁποίους ἐντοπίσθηκαν deniers αὐτοῦ τοῦ νομισματοκοπέου εἶναι οἱ: Δελφοί 1894 (cotée B), Δελφοί 1894 (cotée A), Ἀταλάντη 1940. Τά εὐρήματα αὐτά ὑποδηλώνουν ὅτι οἱ συναλλαγασόμενοι στίς εὐρύτερες περιοχές ἐπικράτειας τῶν πριγκίπων τῆς Ἀχαΐας καί τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν προτιμοῦσαν τά καλύτερης ποιότητας deniers τουμποῖς τῶν τοπικῶν νομισματοκοπειῶν ἀπό ἐκεῖνα τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἡ διοχέτευση πάντως νομισμάτων ἀπό τήν Ἄρτα σέ περιοχές ἐκτός τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ὅπως τή Βουλγαρία, «διά τῆς ὁδοῦ τοῦ ἐμπορίου»¹⁰⁰ εἶναι ἓνα ἐλκυστικό θέμα γιά ἔρευνα.

Τέλος ἡ ἀνεύρεση σέ ἑλλαδικά ἐδάφη «εἰσηγμένων» κατά τόν 13ο αἰώνα δυτικῶν νομισμάτων, τόσο γαλλικῶν deniers ὅσο καί ἄλλων ὑποδιαίρεσεων, εἶναι ἓνα φαινόμενο ὄχι σπάνιο. Εἰδικώτερα γαλλικά deniers τουμποῖς (βασιλικά ἢ ἡγεμόνων) προερχόμενα ἀπό διάφορα νομισματοκοπεῖα διακινήθηκαν στή φραγκοκρατούμενη Ἑλλάδα κυρίως πρὶν τήν ἑναρξη κοπῆς, στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1260¹⁰¹, τῶν ἑλλαδικῶν deniers καί ἐμπλούτισαν διάφορους θησαυρούς. Στήν Ἁγία Τριάδα συγκεκριμένα ταυτίσθηκαν τρία δυτικά νομίσματα¹⁰². Σκόπιμο κρίνεται νά ἀναφερθοῦν ἀπό γειτονικές περιοχές

98. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἠλεία, 13, 72-73.

99. Βλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή στήν ἔρευνα τῆς κυκλοφορίας μεσαιωνικῶν νομισμάτων στό Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου, 159, πιν. VIII.

100. Jordanka JURUKOVA, Monnaies de souverains féodaux latins en Grèce trouvées en Rhodope, *Recueil du Rhodope* I, Σόφια 1965, 219-227.

101. METCALF, *South-Eastern*, 243 καί 247 κ. ἐ.· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Crusades*, 70 καί ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου. Μέρος Β', 47-48.

102. -Alphonse de Poitiers (ἄρ. Κατ. 117, IE 45): POEY D'AVANT, *Monnaies féodales de France*, Παρίσι 1858-1862, ἄρ. 2583.

-Denaro τοῦ Charles I d'Anjou, ὡς βασιλέα τῆς Σικελίας 1266-1282 (ἄρ. Κατ. 48, ΔΕ 46): R. SPAHR, *Le Monete Siciliane dai Bizantini a Carlo I d'Angiò (582-1282)*, Ζυρίχη 1976, 233, ἄρ. 40 καί

-Denaro τοῦ ἰδίου ἡγεμόνα: δ. π., ἄρ. 41 (ἄρ. Κατ. 71, Δ1 E29).

ὁ ἀνάλογος θησαυρός ἀπὸ τὸν Ἄρειο Πάγο Ἀθηνῶν 1963¹⁰³ καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆ Σαλαμίνα 1987¹⁰⁴ μέ εἰσηγμένα *deniers* πού ἀνέσκαψε ὁ Δημ. Πάλλας.

Παράλληλα, ἐνδιαφέρον ἐγείρει τὸ μοναδικό, ἔστω καὶ ἀρκετὰ φθαρμένο, τραχύ τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328)¹⁰⁵, πού χρονολογεῖται στὸ μεταίχμιο τοῦ 13ου πρὸς τὸν 14ο αἰώνα. Ἡ παρουσία του ὑπενθυμίζει τὴν ὕστατη προσπάθεια τῶν Παλαιολόγων γιὰ διάσωση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Ἡ παρουσία βενετικῶν κοπῶν ἀναμενόταν μεγαλύτερη, λαμβανομένης ὑπόψη τῆς μεθοδικῆς, ἐπίμονης καὶ ἀθόρυβης οἰκονομικῆς διείσδυσης τῆς Γαληνοτάτης στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ Βενετοί, ὅπως εἶναι γνωστό, δέν ἐπεδίωξαν τὴν ἰδρυση ἀποικιακοῦ κράτους στοὺς κόλπους τῆς Ρωμανίας· ἐνδιαφέρονταν ἐν τούτοις γιὰ καιρίες, παράλιες καὶ νησιωτικὲς κυρίως θέσεις-κλειδιά ἢ γιὰ πόλεις μέ ἔντονη ἐμπορικὴ ζωὴ. Φυσικὸ ἦταν τὸ ἐνδιαφέρον τους νὰ στραφεῖ καὶ στὴ Θήβα¹⁰⁶, πόλη ἠπειρωτικὴ μὲν ἀλλὰ μέ πρόσβαση ἀπὸ γειτονικά λιμάνια, ὅπως τῆς Χαλκίδας, ὅπου ἡ βενετικὴ παρουσία ἦταν δεδομένη, καὶ τῆς Λιβαδόστρας στὸν Κορινθιακό¹⁰⁷.

Ὅμως στὴ Θήβα δέν βρέθηκε τίς ἐν ἐξελίξει ἀνασκαφές οὔτε ἓνα ἀργυρὸ βενετικὸ *grosso*, νόμισμα δυνατὸ καὶ δημοφιλέστατο πού κυκλοφόρησε σ' ὄλο τὸν ἑλλαδικὸ χῶρο κατὰ τὸν 13ο αἰώνα, ὅπως κατέδειξε τουλά-

103. M. METCALF, Frankish Petty Currency from Areopagus at Athens, *Hesperia* 34, 1965, 203-223.

104. Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θησαυρός Σαλαμίνας 1987, (περιλαμβάνεται στὸ ἀρθρο, Ἐρευνες στὴ Σαλαμίνα ὑπὸ Δημητρίου Πάλλα), *ΠΑΕ* 1987 (1991), 41-43.

105. Πρβλ. S. BENDALL - P. J. DONALD, *The Later Palaeologan Coinage*, Baldwin (Gr. Britain) 1979, 210, ἀρ. 10.

106. Ἦδη στὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1082 (ἢ 1084) τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ πρὸς τοὺς Βενετούς, ἀναφέρεται καὶ ἡ Θήβα, βλ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Βυζαντινὴ Θήβα (δ. π., σμ. 19), 42.

107. Ἡ Rive d'Ostre, ὅπως τὴν ὀνόμαζαν οἱ Φράγκοι (W. MILLER, Ἱστορία τῆς φραγκοκρατίας στὴν Ἑλλάδα (1204-1566), ἑλλ. μτφρ. Ἀγγ. Φουριώτη, Ἀθήνα 1990, 110), Ripadostro (A. BON, Forteresses médiévales de la Grèce centrale, *BCH* 61, 1937, 187), Λιβαδόστρο ἢ portus Sithines (ΜΑΛΤΕΖΟΥ, δ. π., σμ. 87, 258). Γιὰ τὴ σταθερὴ χρῆση αὐτοῦ τοῦ λιμανιοῦ καὶ ἀπὸ Ραγουζαίους, βλ. Αἰκατερίνη ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ, Οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις Ραγουζας-Βοιωτίας, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν* (δ. π., σμ. 40), 625-638 καὶ Γενεβιέβη ΜΗΤΣΟΥ-ΤΑΛΟΝ, Τὸ Κάστρο τῆς Θήβας καὶ ἡ Βοιωτία κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας 1204-1311, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν*, 670.

χιστον πρόσφατη έρευνα¹⁰⁸. Ούτε έξ άλλου έντοπίσθηκαν χρυσές εκδόσεις, όπως βενετικά ducati ή florini, αλλά και βυζαντινά υπέρπυρα, νομίσματα ισχυρά, πού χρησιμοποιούσαν οί Βενετοί¹⁰⁹. Βέβαια ή πιθανότητα άνεύρεσης «σκληρών» νομισμάτων, κυρίως μεμονωμένων, είναι φαινόμενο σπανιότερο από τόν έντοπισμό εκδόσεων μικρότερης άνταλλακτικής άξιας, νομισμάτων πού καλύπτουν καθημερινές συναλλαγές, καθώς τά μεγαλύτερης άξιας νομίσματα κρύπτονταν έπιμελώς και προτιμούνταν για άποταμίευση. Στή Θήβα όμως θά είχε λόγους νά διακινηθει, ούτως ή άλλως, και «σκληρό» νόμισμα.

Ή εμφάνιση στή Θήβα βενετικών εκδόσεων, συγκεκριμένα τών έλαφρών άργυρών soldini, τοποθετείται γύρω στά μέσα του 14ου αιώνα διότι ή κοπή τους εγκαινιάσθηκε από τή Βενετία στά 1334 επί ήγεμονίας του δόγη Francisco Dandolo (1329-1339). Στήν Άγία Τριάδα δέν έντοπίσθηκαν soldini· όσα βρέθηκαν στή Θήβα προέρχονται από άλλες θέσεις και συνθέτουν δύο θησαυρούς: τό μικρό σύνολο του 1990 από τό οικόπεδο Τζουμάνη, ΝΔ τής Καδμείας, κοντά στό λόφο του Ίσμηνίου Άπόλλωνα¹¹⁰, και τόν θησαυρό από τό γειτονικό Καπαρέλλι, όπου ταυτίσθηκαν 71 soldini μαζί μέ 53 deniers tournois¹¹¹.

108. Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή στήν κυκλοφορία βενετικών grossi ΙΓ΄ - ΙΔ΄ αί. στον Έλλαδικό χώρο. Μέ άφορμή ένα θησαυρό, Άρχαιολογικά Άνάλεκτα έξ Άθηνών 21, 1988, 178-179.

109. Μ. BALARD, Monete bizantine e monete occidentali a Bizanzio dal XII al XV secolo, στο: *La Cultura Bizantina. Oggetti e Messaggio*, Ρώμη 1986, 243. Βλ. και Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Ή νομισματική άγορά κατά τή Λατινοκρατία (13ος-15ος αί.), *Μνήμη Δ. Α. Ζακυθηνού Β΄* (=Σύμμεικτα 9, 1994), 265-278 και ειδικότερα 270-275.

110. Θησαυρός Θήβας 1990 (οικόπεδο Τζουμάνη), άδημοσίευτος: Άρ. 1. Denier tournois του Guy II de la Roche (SCHLUMBERGER, *Numismatique de l'Orient Latin*, XIII, 9)· άρ. 2-3. Soldini του Francesco Dandolo (N. PAPADOPOLI, *Le Monete di Venezia I*, Βενετία 1919, πίν. IX, 14)· άρ. 4. Soldino του Andrea Dandolo (1343-1354) (PAPADOPOLI, *δ. π.*, πίν. IX, 10).

111. Θησαυρός Καπαρέλλι 1927: D. H. COX, *The Caparelli hoard*, Νέα Ύόρκη 1930· βλ. και METCALF, *The Currency of Deniers Tournois in Frankish Greece* (*δ. π.*, σμ. 68), θησαυρός Q. Βλ. και METCALF, *Crusades (Hoards)*, άρ. 146. Για θησαυρούς μέ παρόμοια σύνθεση από τόν έλλαδικό χώρο, βλ. ένδεικτικά ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή στήν έρευνα τής κυκλοφορίας μεσαιωνικών νομισμάτων στο Δεσποτάτο τής Ήπείρου, 129 και πίνακας II.

Ἡ βενετική παρουσία στήν Ἁγία Τριάδα ὑποδηλώνεται στά τέλη τοῦ 14ου αἰώνα μέ τέσσερα μόνο torneselli, τρία τοῦ Marco Corner (1365-1368)¹¹² καί ἓνα τοῦ Andrea Contarini (1368-1382)¹¹³, δημοφιλέστατα ἐπίσης ἀπό κράμα νομίσματα σ' ὄλο τό Ἄρχιεπίσκοπος, τήν κοπή τῶν ὁποίων ἐγκαινίασαν στά 1353 οἱ Βενετοί γιά χρήση εἰδικά στήν Ἀνατολή¹¹⁴. Ἀνάλογη σέ γενικές γραμμές εἶναι ἡ παρουσία τῶν torneselli καί σέ ἄλλα οἰκόπεδα τῆς Θήβας μέχρι τώρα¹¹⁵.

Ἐτσι ἀπό νομισματική ἀποψη, ἐνῶ ἡ μετάβαση ἀπό τόν 13ο στόν 14ο αἰώνα καλύπτεται ἀπό τίς φραγκικές ἐκδόσεις, σέ περιορισμένο ἀριθμό καί αὐτές σέ σχέση μέ τήν περιοχή, τήν ἴδια χρονική στιγμή ἡ βενετική παρουσία στήν πόλη εἶναι ἀνύπαρκτη καί, οὕτως ἢ ἄλλως, ἰσχνή στήν πορεία τοῦ 14ου αἰώνα, τόσο στήν Ἁγία Τριάδα ὅσο γενικά καί σέ ἄλλα οἰκόπεδα¹¹⁶. Ὡστόσο, ἡ Θήβα παρέμενε καί μετά τή νορμανδική εἰσβολή τοῦ 1147 μιά πολυάνθρωπη καί πλούσια πόλη¹¹⁷ καί οἱ Βενετοί ὄχι μόνο ἀσχοῦσαν ἐκεῖ ἐμπορικές συναλλαγές, πού σχετιζόνταν κυρίως μέ βαμβάκι καί μεταξωτά ὑφάσματα,

112. Βλ. ΡΑΡΑΔΟΠΟΛΙ, *Le Monete di Venezia* III, 204 [XII, 8].

113. Ὁ. π., 217, XII. 14.

114. A. STAHL, The Venetian tornesello. Medieval Colonial Coinage, *American Numismatic Society. Numismatic Notes and Monographs* 163, Νέα Ὑόρκη 1985.

115. Στό Πολιτιστικό Κέντρο, ἀνάμεσα στά torneselli ἐντοπίσθηκε καί μικρό σύνολο-θησαυρός μέ χρονολογία ἀπόκρυψης τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 14ου αἰώνα· βλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα.

116. Σέ σχέση μέ τήν παρουσία «δυτικῶν» νομισμάτων στή Θήβα, μνημονεύεται καί ὁ θησαυρός «Θήβα 1985» πού διασκορπίσθηκε. Περιεῖχε 500 περίπου νομίσματα «εἰσηγμένα», τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰ. καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰώνα, καί θεωρεῖται «traveller's hoard»· βλ. Α. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, *Τά νομίσματα τῆς φραγκοκρατίας 1184-1566*, Ἀθήνα 1981, 94, πίνακας Ε, ὅπου περιγράφονται τά τέσσερα διασωθέντα: «Salute» Καρόλου Β' τῆς Νεαπόλεως (1285-1309) καί Σικελίας (1285-1302), «Gigliato» Καρόλου Β', «Giliato» τοῦ πάπα Ἰωάννη ΚΒ' (1316-1334), «Piergeale» Πέτρου Γ' τῆς Ἀραγωνίας (1276-1285) καί Α' τῆς Σικελίας (1282-1285). Γιά τόν θησαυρό, βλ. Δρ. ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΣ, Μέ ἀφορμή διασκορπισμένο εὔρημα Θηβῶν μεσαιωνικῶν νομισμάτων (θησαυροί πού χάνονται), *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν*, 591-597. Γιά ἀνάλογη βενετική «σιωπή» στήν Κόρινθο, μετά τήν ἀφιξη τῶν Καταλανῶν στήν περιοχή, βλ. ἐνδεικτικά τίς συστηματικές ἀναφορές τοῦ Οἱ. ΖΕΡΒΟΣ, Appendix: Coins, στούς τελευταίους τόμους τοῦ περιοδικοῦ *Hesperia*. Εὐχαριστῶ τόν συνάδελφο Ὁρ. Ζερβό γιά τήν πρόθυμη συζήτηση τοῦ θέματος.

117. Βλ. παραπάνω σ. 121 καί ΚΟΙΛΑΚΟΥ, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θήβας (ὁ. π., σμ. 43), σμ. 41.

άλλα είχαν δημιουργήσει και άνθουσα παροιμία¹¹⁸. Μέχρι τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰώνα οἱ Βενετοὶ εἶχαν ἐξασφαλίσει πολλά προνόμια καὶ δασμολογικὲς ἐλαφρύνσεις στό «Ὅριον Θηβῶν καὶ Εὐρίπου» καὶ γι' αὐτό εὐστοχα ὠνόμασε ὁ Thiriet τὴν ἐποχὴ αὐτὴ «âge d'or» γιὰ τοὺς Βενετούς¹¹⁹. Ἡ Μ. Χαιρέτη ἐπεσήμανε στό ἔργο τῶν Morozzo della Rocca καὶ Lombardo, εἰκοσι τρία ἔγγραφα ἐμπορικοῦ περιεχομένου πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τόν 11ον αἰώνα καὶ ἐξῆς καὶ ἀφοροῦν σχέσεις τῶν Βενετῶν μέ τὴ Θήβα¹²⁰. Περισσότεροι ἀπὸ ἐξήντα ἔμποροι ἀναφέρονται στὰ ἔγγραφα ὅτι διακινοῦσαν προϊόντα στὴ Θήβα. Τό τελευταῖο μάλιστα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτά, τοῦ 1256, ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ σχέση συνεχίσθηκε καὶ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰώνα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου, βενετοὶ ἔμποροι μέ ἔδρα τὴ Θήβα κυκλοφοροῦσαν στὰ Κατωτικά, δηλαδή στήν περιοχὴ νοτίως τῶν Θερμοπυλῶν¹²¹.

Ὅμως, ἡ παρουσία τῶν Καταλανῶν στήν περιοχὴ, ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα, ἦταν καθοριστική: μετὰ τὴ μάχη τοῦ Κηφισοῦ, τό 1311, οἱ Καταλανοὶ κατέλυσαν τὴ βουργουνδικὴ ἡγεμονία καὶ ἴδρυσαν τό δικό τους κράτος, σηματοδοτώντας καὶ τό τέλος τῆς Λατινοκρατίας. Τό στρατοκρατικό καθεστῶς τῶν Καταλανῶν ἐπληξε ὅλη τὴν περιοχὴ¹²². Ἡ ἴδια ἡ Θήβα, πού ὀρίσθηκε πρωτεύουσά τους, λεηλατήθηκε ἄγρια καὶ μετὰ τό 1314 τό κάστρο

118. Γιά τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Μ. ANGOLD, *The Byzantine empire, 1025-1204*, Λονδίνο-Νέα Ὑόρκη 1984, 198-199, σχετικά μέ τό ἂν πράγματι οἱ Βενετοὶ ἐνδιαφέρθηκαν ἰδιαίτερα γιὰ τὴ μέταξα, θέση πού τίθεται σέ μεγάλη ἀμφισβήτηση, βλ. σχόλια ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Βυζαντινὴ Θήβα (δ. π., σμ. 19), 42 σμ. 43· VERA HROCHOVA, Le commerce vénitien et les changements dans l'importance des centres de commerce en Grèce du 13e au 15e siècles, *Studi Veneziani* 9, 1967, 18-23· ΛΑΪΟΥ, δ. π., σμ. 43· καὶ D. JACOBY, Silk production in the Frankish Peloponnese, στό: Χάρις Α. ΚΑΛΛΙΓΑ (ἐπιμ.), «Περιηγητές καὶ ἀξιωματοῦχοι στήν Πελοπόννησο, Περιγραφές-Ἀναφορές-Στατιστικὲς» Δ' Συμπόσιο Ἱστορίας καὶ Τέχνης, 26-28 Ἰουλίου 1991, πρὸς τιμὴν τοῦ Sir Steven Runciman, Μονεμβασία 1994, 41-61.

119. F. THIRIET, *La Romanie Vénitienne au Moyen-Age*, Παρίσι 1959, 39. Πρβλ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, δ. π., 42.

120. Μαρία ΧΑΙΡΕΤΗ, Βενετοὶ ἔμποροι στὴ Θήβα ἀπὸ τόν 11' αἰώνα, *Πρακτικὰ Α' Διεθνoῦς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν* (δ. π., σμ. 40), 577-589. Πρβλ. R. MOROZZO DELLA ROCCA-A. LOMBARDO, *Documenti del Commercio Veneziano nei secoli XI-XIII*, τόμ. I-II, Τορίνο 1940.

121. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, δ. π., 255. Τὴν κυρία Χ. Μαλτέζου εὐχαριστῶ γιὰ τὴν πρόθυμη συζήτηση καὶ γιὰ βιβλιογραφικὲς ἐπισημάνσεις.

122. Ὁ π., 255-258.

καταστράφηκε. Ἡ δραστηριότητα τῆς ὑφαντουργίας ὀπισθοχωρεῖ. Στά μέσα τοῦ 14ου αἰώνα, οἱ Θηβαῖοι «περιέπεσαν εἰς δουλείαν ἐσχάτην»¹²³. Οἱ Καταλανοὶ καταφέρθηκαν καί ἐναντίον τῶν Βενετῶν. Τὴν ἐγκατάσταση τῶν Καταλανῶν ἀκολουθεῖ συρρίκνωση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας, ἄλλωστε καί οἱ πληροφορίες ἀπὸ τίς πηγές σχετικά μέ τὴν ἐμπορικὴ καί τὴν οἰκονομικὴ κίνηση ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα καί ὕστερα εἶναι περιορισμένες. Στὸ γεγονός αὐτὸ θά πρέπει νά ἀποδοθεῖ καί ἡ ἰσχνή κυκλοφορία βενετικῶν *tomneselli* τοῦ 14ου αἰώνα στὴ Θήβα. Τὰ νομίσματα αὐτὰ κυκλοφόρησαν εὐρύτητα σέ ἄλλες περιοχές τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, συγκροτώντας μάλιστα θησαυροὺς μέ ἰκανὸ ἀριθμὸ τεμαχίων, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους φυλάσσονται στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο καί ὀρισμένοι ἔχουν ἤδη δημοσιευθεῖ.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα: Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα: 6ος-15ος αἰώνας. Ἡ νομισματικὴ μαρτυρία ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο, *Πρακτικὰ Γ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν. 4-8 Σεπτεμβρίου 1996* (ὑπὸ ἐκτύπωση).

- DOC: *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection I*, by A. R. BELLINGER, Washington 1966, II-III by Ph. GRIERSON, Washington 1968, 1973.

- HENDY, *Coinage*: M. F. HENDY, *Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081-1261)*, Washington 1969.

- METCALF, *South-Eastern*: D. M. METCALF, *Coinage in South-Eastern Europe (820-1396)*, Λονδίνο 1979.

- METCALF, *Crusades*: D. M. METCALF, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*, Λονδίνο 1983.

- METCALF: *Crusades* (1995): D. M. METCALF, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*. 2nd edition, thoroughly revised and enlarged, Λονδίνο 1995.

123. Ὁ. π., 257.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Ἀνάλυση θησαυροῦ

ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΘΗΒΩΝ 1987 (Ἁγία Τριάδα) (N. M. BE-).

«Μισό τεταρτηρό»

1. (N. M. 5/1993) Μανουήλ Α΄ Κομνηνός, (1143-1180)
Πρβλ. HENDY, *Coinage*, πιν. 18, 1-2. (N.M. 5/1993)

Deniers tournois: Πρίγκηπες Ἀχαΐας

2. Guillaume de Villehardouin (1245-1278)
0,71 γρ. SCHLUMBERGER 313-314, XI, 12, γιά τόν τύπο (NM 6/1993)
+G·PRINCEACH; +*CLARENTIA·
3. Charles II d'Anjou (1285-1282) κατά Schlumberger. Charles I (1278-1285) σύμφωνα μέ νεώτερους μελετητές: ΤΖΑΜΑΛΗΣ, *Νομισματικά Χρονικά* 9, 114-115 καί METCALF, *Νομισματικά Χρονικά* 10, 33-37.
0,71 γρ. δ.π. 315, XII, 17 γιά τόν τύπο (N. M. 7/1993)
+K·R;PRINC^ACH +ξ DEξ CLA...NTIAξ
4. Τό ἴδιο
0,68 γρ. δ.π. 315, XII, 17 γιά τόν τύπο (N. M. 18/1993)
+K·R·PRINC^ACH +ξ DEξ CLARENTIAξ
5. Florent d'Hainaut, 1289-1297
0,71 γρ. δ.π. 315-316, XII, 18 γιά τόν τύπο (N. M. 8/1993)
+FLORENS·P·ACH; +DECLARENCIA^I
6. Florent d'Hainaut (1289-1297)
0,80 γρ. δ.π. 315-316, XII, 18 γιά τόν τύπο (N. M. 9/1993)
+ FLORENSPACH; +D'.CLARENCIA*
7. Isabelle de Villehardouin (1297-1301)
0,73 γρ. δ.π. 316, XII, 19 γιά τόν τύπο (N. M. 9/1993)
+ YSABELLA·P... +;DE...AREN CIA*
8. Philippe de Savoie (1301-1307)
0,63 γρ. δ.π. 316-317, XII, 20 γιά τόν τύπο (N. M. 11/1993)
+;Phs·D:SAB·P·ACH E; +* DECLARENCIA;
Κάτω ἀπό τό ναό ἀστέρι
Ἄρ. καί δεξ. τοῦ ναοῦ, σιγμή;

9. Philippe de Savoie (1301-1307)

0.67 γρ. δ.π. 316-317, XII, (N. M. 11/1993)

+;BP·ACHÉ; +DECLARENCIA

Νομισματοκοπείο Ναυπάκτου

10. Philippe de Tarente, μετά τό 1294

0.56 γρ. δ.π. 388, XIII, 20 για τόν τύπο (N. M. 12/1993)

+...TAR DESP... +;NEPANTICIVIS;

11. Philippe de Tarente, μετά τό 1294

0.57 γρ. δ.π. 388, XIII, 20 για τόν τύπο (N. M. 13/1993)

+...S·TAR DESP... +* NEPANTICIVIS· ή ρόδακας
Κάτω από τόν πύργο, άστέρι;

Δοϋκες Ἀθηνῶν

12. Guillaume I de la Roche (1280-1287) κατά Schlumberger. Guy II de la Roche κατά ΤΖΑΜΑΛΗ, *Νομισματικά Χρονικά* 9, 116, GR 105 Βλ. καί METCALF, *Crusades*, 74 A1.

0.53 γρ. δ.π. 338, XIII, 2 για τόν τύπο (N. M. 14/1993)

+;G·DUX;ATEINES· +: THEBE· CIVIS·

13. Guy II de la Roche (1294-1308)

0.54 γρ. δ.π. 340, XIII, 9 για τόν τύπο (N. M. 15/1993)

+;GUI·DUX·XATENES +THEBAHICIVIS·
Κάτω από τόν πύργο, άστέρι

14. Guy II de la Roche, (1294-1308)

0.80 γρ. δ.π. 340, XIII, 9 για τόν τύπο (N. M. 16/1993)

+;G·VI·DUX;ATEHES +THEBAHICIVIS;
Κάτω από τόν πύργο, άστέρι

15. Guy II de la Roche (1294-1308)

0.68 γρ. δ.π. 340, XIII, 9 για τόν τύπο (N. M. 17/1993)

+;G·VI·DUX;ATEHES +THEBAHICIVIS;
Κάτω από τόν πύργο, άστέρι ή ρόδακας

Σεβαστοκράτωρ Μεγάλης Βλαχίας

16. Ἰωάννης Β΄ Ἄγγελος Κομνηνός (1303-1318)

0.47 γρ. δ.π. 382-383, XIII, 18 για τόν τύπο (N. M. 20/1993)

+;ANGELUS·SAB;C; +;DELLAPATRA
στό τέλος P ή L, άτελής λόγω φθοράς

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΘΗΒΑ 9ος/10ος - 14ος αιώνας
Ἀνασκαφή Ἀγίας Τριάδας

9ος-10ος	Λεων ς'	886-912	1%	2 τεμάχια
τέλη 10ου-11ου	ἄγνωστα βυζαντινά	976(-)-1092	6%	10 τεμάχια
11ος	Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης	1078-1081	6%	10 τεμάχια
τέλη 11ου-ἄρχές 12ου	Ἀλέξιος Α' Κομνηνός	1092-1118	8%	13 τεμάχια
12ος	Ἰωάννης Β' Κομνηνός Μανουήλ Α' Κομνηνός Ἰσαάκιος Β' Ἀγγελος	1118-1143	1%	2 τεμάχια
12ος		1143-1185	23%	37 τεμάχια
12ος		1185-1195	1%	2 τεμάχια
13ος	«πιστές» ἀπομιμήσεις «λατινικές» ἀπομιμήσεις δυτικά «εἰσηγμένα»	1204 κ. ἔ.	2%	3 τεμάχια
13ος		1204 κ. ἔ.	27%	44 τεμάχια
13ος		μετά τό 1250	2%	3 τεμάχια
13ος- ἄρχές 14ου	Φραγκοκρατία	σ. 1250-1335	20%	33 τεμάχια
τέλη 13ου -ἄρχές 14ου	Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος	1282-1328	> 1%	1 τεμάχιο
14ος	Βενετοκρατία	1365-1382	> 2%	4 τεμάχια

ΠΙΝΑΚΑΣ 1α
ΘΗΒΑ 9ος/10ος-14ος αι.- Άνασκαφή Αγίας Τριάδας
Γραφική απεικόνιση

1%	6%	6%	27%	2%	20%	1%	2%		
Λέων Σ. Σοφός φύλλεις	«Ανόνημα Βύξαντινά» φύλλεις	Νικηφ. Γ. Βοτανειάτης φύλλεις	Κομνηνοί- Άγγελιοι Τεταρτηρά	«Πιστές» Άστοιμήσεις	«Λατινικές Άστοιμήσεις»	Διυτικά «εισηγμένα»	Φραγκοκρατία: deniers toumpois και χάλκινα	Παλαιολόγοι- Άνδρόνικος Β'	Βενετοκρατία: tompeilli
886-912	976-1092	1078-1081	1092-1195	1204 κ.έ.	Μετά τό 1204	Μετά τά μέσα του 13ου αί.	1250-1335	1282-1328	1365-1382

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
ΘΗΒΑ: Άγια Τριάδα

47%	53%
βυζαντινά νομίσματα	μή βυζαντινά νομίσματα

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
ΘΗΒΑ: Άγια Τριάδα
Τεταρτηρά Κομνηνών και Άγγέλων

		23%		33%
8%	1%		1%	
Άλέξιος	Ιωάννης	Μανουήλ	Ίσαάκιος	ΣΥΝΟΛΟ

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
 Θήβα: Ἁγία Τριάδα
 «Λατινικές ἀπομιμήσεις» μικροῦ μεγέθους

19 τεμ.				
	5 τεμ.			
		2 τεμ.		
			1 τεμ.	1 τεμ.
A	B	D	E	F

- Σημ.: Καταμετρήθηκαν ἐπίσης 16 τεμάχια φθαρμένα

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
 Θήβα: Ἁγία Τριάδα
 Φραγκοκρατία
 «Θησαυρός» καὶ μεμονωμένα νομίσματα

13	10						
		2	1	1	3	3	
ΑΧΑΪΑ	ΑΘΗΝΑ	ΝΑΥΠ.	Μ. ΒΛΑΧ.	ΑΡΤΑ	ΔΥΤΙΚΑ	ΦΘΑΡΜ.	ΣΥΝΟΛΟ 33

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
 Θήβα: Άγια Τριάδα
 «Θησαυρός, Θήβα 1987»

8	4	2	1	
ΑΧΑΪΑ	ΑΘΗΝΑ	ΝΑΥΠ.	Μ. ΒΛΑΧ.	ΣΥΝΟΛΟ 15

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
 Θήβα: Άγια Τριάδα
 Φραγκοκρατία
 Μεμονωμένα νομίσματα

5	6	1	3	3	
ΑΧΑΪΑ	ΑΘΗΝΑ	ΑΡΤΑ	ΔΥΤΙΚΑ	ΦΘΑΡΜ.	ΣΥΝΟΛΟ 18

Εικόν 1*Φόλλεις

1. Λέων ς' ὁ Σοφός
2. Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης
- 3-6. Ἀνώνυμες βυζαντινές

Εικόν 2

1. Ἀλέξιος Α' Κομνηνός, μισό τεταρτηρό
- 2-4. Μανουήλ Α' Κομνηνός, μισά τεταρτηρά
- 5-7. Λατινικές ἀπομιμήσεις
8. Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος, τραχύ
- 9-12. Φραγκοκρατία:
- 9-10. Χάλκινες ἐκδόσεις Κορίνθου καί Θηβῶν
- 11-12. Deniers tournois Δουκῶν Ἀθηνῶν καί Πριγκήπων Ἀχαΐας
13. Denaro τοῦ Charles I d'Απζου, ὡς βασιλέως τῆς Σικελίας

Εικόν 3

- I. Θησαυράριο Θηβῶν: Ἁγία Τριάδα
- II. Θησαυράριο Θηβῶν: Δικαστικό μέγαρο
- III. Μονογράφημα Μανουήλ Κομνηνοῦ.

Εικόν 4

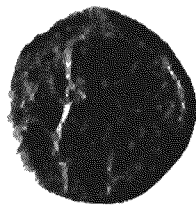
Τοπογραφικός χάρτης τῆς Θήβας

* Οἱ φωτογραφίες ὀφείλονται στόν φωτογράφο τῆς 1ης ΕΒΑ κ. Κώστα Ξενικάκη, τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ γιά τήν καλή συνεργασία

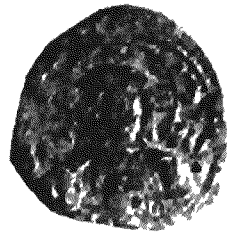
Εικόν 1

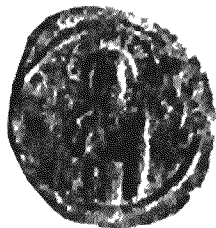
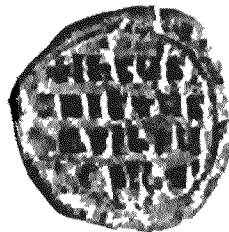
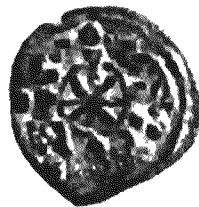
1

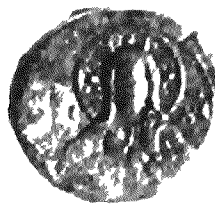
2

3

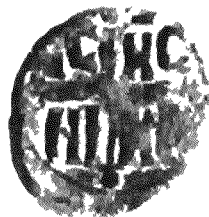
4

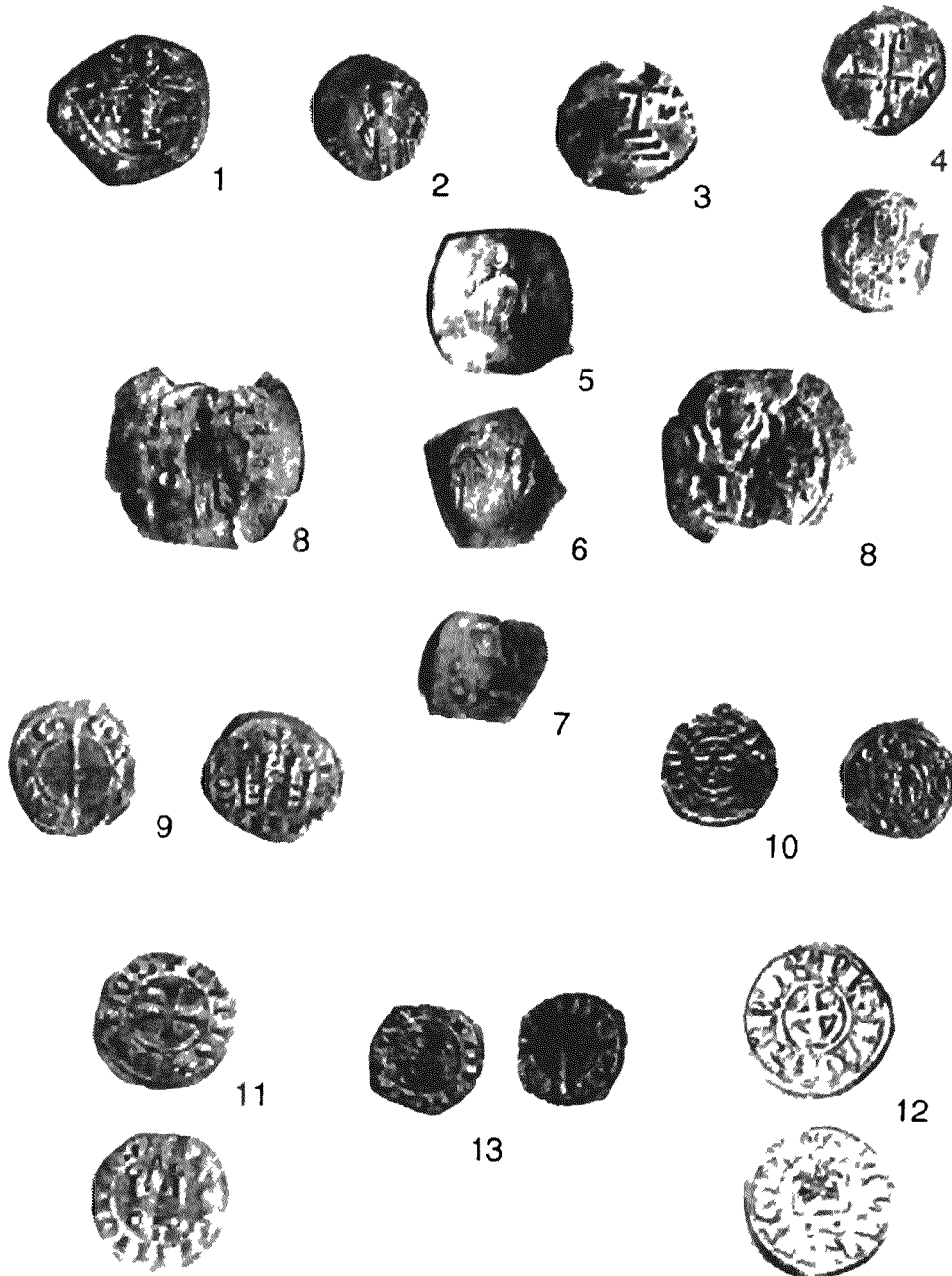
5

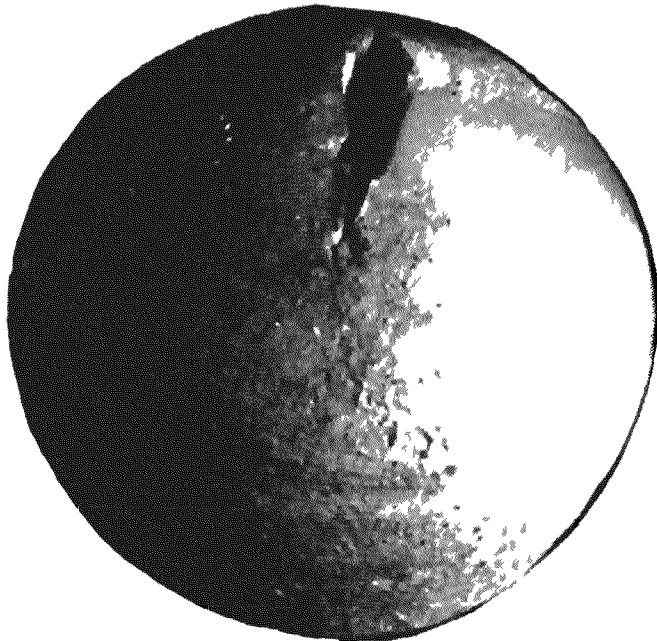
6

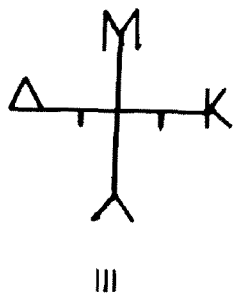
Εικόν 2

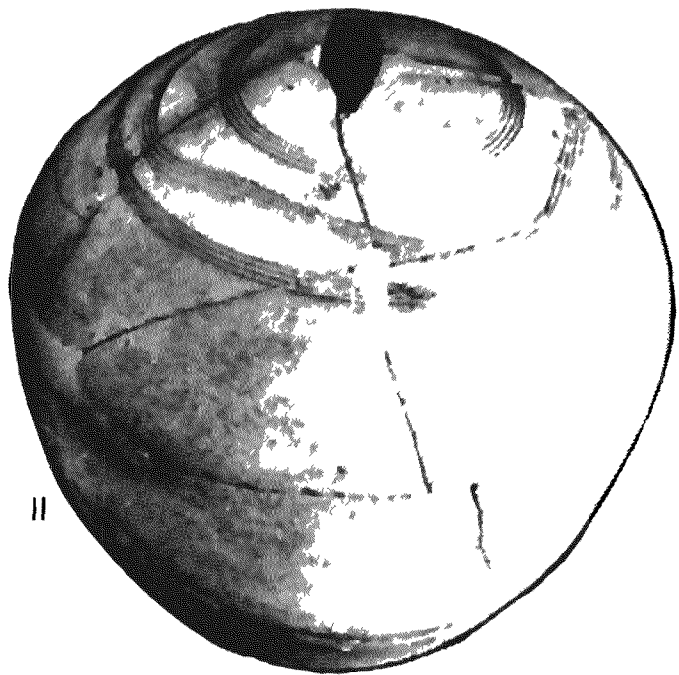
Εικόν 3

I

III

II

Mina GALANI-CRICOU, Thèbes: 10e-14e s. Le témoignage numismatique d'Hagia Trias

Les fouilles entreprises depuis 1986 par la 1ère Éphorie des Antiquités Byzantines à plusieurs sites de Thèbes et de la région de la Béotie ont donné des centaines de monnaies de l'époque byzantine.

Les monnaies, trouvées à Hagia Trias, site qui se trouve à l'ouest de la Kadmée, couvrent l'époque qui s'étend des empereurs Macédoniens, en particulier du règne de Léon VI, jusqu'au 14e siècle.

Nous constatons la circulation remarquable des «tetartera» des Comnènes, surtout ceux frappés par Manuel Ier, et des «imitations latines» du 13e siècle.

La présence des princes Latins en Béotie est attestée par un trésor de «deniers tournois», enfoui probablement en 1311, lors de la bataille de Kifissos.

Le nombre restreint de monnaies vénitiennes, quatre torneselli de la fin du 14e siècle, qui complète le matériel numismatique de Hagia Trias, est un indice minime de la forte présence de Venise sur les territoires byzantins.

De façon générale, le témoignage numismatique de Hagia Trias ne diffère pas de celui que nous constatons à d'autres sites de la région.